

PARTIAALIS-REFLEKSIIVISET ASENNON MUUTOSTA ILMAISEVAT VERBIT SUOMEN KIELESSÄ

JOHDANTO

Käsittelen tässä artikkelissa suomen partiaalis-refleksiivisiä verbejä eli verbejä, jotka ilmaisevat ruumiinosan asennon muutosta; ne kuuluvat liikeverbeihin (ks. tarkemmin seuraavaa lukua).¹ Ryhmittelen nämä verbit kolmeen alaluokkaan seuraavasti: pään alueen (esim. *kutristaa, suipistaa, siristää*), vartalonosien (*nuokkaa, kekistää, pamppailla*) ja raajojen (*huitoa, tömpätä*) liikettä ilmaisevat verbit. Mielenkiintoisin ryhmä ovat pään alueen liikettä ilmaisevat verbit muun muassa siksi, että niissä ryhmän erityisluonne korostuu. Lauseet 1a–c ja 2a–c havainnollistavat yhtä näistä erityisominaisuuksista: raajojen liikettä ja toisaalta elollisen liikettä ilmaisevilla lauseilla 1a–c on sama merkitys spesifisyyseroa lukuun ottamatta, mutta esimerkiksi silmien liikettä ilmaisevilla lauseilla 2a ja 2c ja 2b ja 2c ei ole. Lauseessa 2a on kyse silmämunan liikkeestä mutta 2c:ssa silmäluomien liikkeestä; 2b:n »välittävä» termi on epäkieliopillinen (mikäli kyse ei ole optisesta kaventamisesta esim. meikillä).

¹ Kiitän Virittäjän kahta anonyymiä arvioijaa rakentavista kommentteista.

- (1a) *Koira liikuttaa häntäänsä / liikuskelee metsässä*
 | |
 (1b) *Koira heiluttaa häntäänsä / juoksentelee metsässä*
 | |
 (1c) *Koira lieruttaa häntäänsä / loikkaroi metsässä*
- (2a) *Tyttö liikuttelee silmiään / suutaan*
 +
 (2b) **Tyttö kaventaa silmiään / suutaan* 'liikuttaen kaventaa'
 +
 (2c) *Tyttö siristää silmiään / *suutaan*

Pään alueen liikettä ilmaisevilta mutta myös muilta partiaalis-refleksiivisiltä verbeiltä näyttää toisin sanoen usein puuttuvan merkitykseltään yleisempi vastine, jota voisi käyttää kun predikoidaan liikettä yleensä tietystä ruumiinosasta tai useammasta kuin vain yhdestä ruumiinosasta. Suomessa spesifismerkityksisellä verbillä on yleensä tällainen generismerkityksinen vastine. Tämä on luonnollista jo siksi, että geneeriset ilmaukset kuuluvat yleensä kielen perustason laajaan sanastoon, joka ilmaisee muun muassa havaitsemisen kannalta oleellisia esineitä ja ilmiöitä (ks. esim. Tversky 1986: 64). Geneeristen verbien käytettävyys on tällä leksikon osa-alueella suurinta raajojen liikkeestä predikoidaessa. Erikoisuus liittyy partiaalis-refleksiivisten verbien semanttis-hierarkkiseen rakenteeseen.

Tavoitteeni on partiaalis-refleksiivisten verbien tapaisella verbiluokalla osoittaa ensinnäkin, että verbileksikon yleisrakenne ei voi olla yhtenäinen ja että siinä olevan tiedon luonne vaihtelee verbiluokittain; aikaisemmin olen osoittanut, että verbileksikon yksittäisiä jäseniä ei voi kuvata leksikkoon samalla spesifisyysasteella (ks. Pajunen 1988). Leksikaalisen syntaksin valtavirtateoriat ovat yleensä tehneet päinvastaisia oletuksia — ilman datatutkimusta (kritiikistä ks. Pajunen 1988).² Toiseksi tavoitteena on kuvata suomen partiaalis-refleksiiviset verbit, ts. esittää pieni suomen verbileksikon fragmentti. Määrittelen ensin leksikon rakennetta ja liikeverbejä tarkemmin ja kuvaan sitten sen osan, eli partiaalis-refleksiiviset verbit, seuraavassa luvussa. Tulokset kootaan loppulukuun. Aineisto on Nykysuomen sanakirjasta, jonka verbiartikkeleista olen tehnyt tietokonemuotoisen tietokannan, johon ne on koodattu noin 20 semanttisella ja syntaktisella muuttujalla; koko tämä aineisto on siis vertailuaineistonani, vaikka sitä ei tässä yhteydessä ole mahdollista kattavasti esitellä (ks. tarkemmin Pajunen 1998a). Työn taustalla on luonnol-

² NS:n aineisto on (synkronisessa) leksikotutkimuksessa edelleen ensisijainen, koska siinä olevaa esimerkiaineistoa laajempi aineisto edellyttää enemmän satojen kuin kymmenien miljoonien sanamuotojen tietokonemuotoista korpusta; suomesta ei tällaisia korpuksia ole. Uuden Perussanakirjan (= PS) aineisto ei ole aiheen kannalta NS:ää parempi, koska siinä on esimerkkejä vähemmän. (Verbitietokantaani on tosin täydennetty myös PS:n tiedoin.) Lisäksi sen tietokonemuotoista versiota ei ole suunniteltu tutkimuksen tarpeisiin; hakuja ei voi tehdä esimerkiksi sanaluokittain eikä niitä voi yhdistellä. Ero NS:n ja PS:n välillä näkyy kahdella tavalla: ensinnäkin NS:ssä passiiviseen ja murteelliseen sanavarastoon kuuluvia verbileksemejä on enemmän kuin PS:ssä ja toiseksi PS:ssä ei enää oteta huomioon perusmerkityksen ja johdetun merkityksen suhdetta niin selvästi kuin NS:ssä. Verbien ja verbileksikon yleisen rakenteen kannalta ensimmäisellä erolla ei ole merkitystä (vaikka se muun muassa osoittaa, mistä verbiluokista löytyy deskriptiivisiä laajentumia). Toinen ero, NS:n diakroninen näkökulma, on analyysissä eduksi. Leksikalisointimallit kehittyvät vuosisatojen kuluessa, joten tämänkään aiheen kannalta leksemin ikä ei ole tärkeä.

lisesti myös muu verbitutkimukseni, jota olen tehnyt niin sanakirja- kuin korpusaineistostakin.³

PARTIAALIS-REFLEKSIIVISET VERBIT JA VEBILEKSIKKO

LEKSIKON SEMANTTISESTA RAKENTEESTA

Suomen verbileksikko on ontologis-semanttisin kriteerein jaoteltavissa laajoihin verbi-
luokkiin seuraavasti: (kausatiiviset ja ei-kausatiiviset) teko-, muutos- ja tapahtumaverbit,
fysiologiset verbit, lokomotionaaliset ja refleksiiviset liikeverbit, kausatiiviset liike- ja
asettamisverbit, kontaktiverbit, statiiviverbit, omistusverbit, psykologiset verbit ja puheak-
tiverbit. Luokat jakaantuvat edelleen kooltaan vaihteleviin alaluokkiin (luokittelun peri-
aatteista ks. Pajunen 1998a: 17–32, verbiluokittelusta ks. myös Dixon 1991, Miller 1990b,
Levin 1993).

Näiden verbiluokkien (ja niiden alaluokkien) semanttinen rakenne on ryhmittäin
suhteellisen yhtenäinen (vaikka se ei ole täysin yhtenäinen eikä luokittain samanlai-
nen), ja se heijastuu melko ennustettavasti verbin syntaktiseen käyttäytymiseen. Osa
yhtäläisyyksistä on yleisiä, osa kielikohtaisia (englannista ks. Levin 1993). Tämä tar-
koittaa muun muassa sitä, että samaan semanttiseen luokkaan kuuluvat verbit ovat usein
samanlaisia esimerkiksi sen suhteen, miten ne ilmaisevat paikkaa. Edelleen ne ottavat
tietyn määrän tietynlaisia pakollisia ja valinnaisia argumentteja. Esimerkiksi teko- ja
muutosverbit voivat järjestyä valinnaisen resultatiivin kanssa (*kuristaa mies [kuoliaaksi]*),
välineen määritteen kanssa (*lakaista lattia [harjalla]*) tai materiaalia ilmaisevan määrit-
teen kanssa (*valmistaa salaattia [vihanneksista]*); fysiologisperäistä reaktiota ilmaisevien
verbien yhteydessä tyypillinen valinnainen määrite ilmaisee syytä tai tapaa (*nauraa [ilos-
ta]*, [*äänekkäästi*]). Edelleen teko- ja verbit ovat tyypillisesti kaksipaikkaisia, fysiologiset verbit
yksipaikkaisia jne.

Luokista voidaan tehdä myös niiden semanttista hierarkkista rakennetta koskevia yleis-
tyksiä (tarkemmin ks. Pajunen 1998a). Ensinnäkin ennen kaikkea teko-, muutos- ja tapah-
tumaverbeille on yhteistä, että niiden muodostama hierarkkinen rakenne on pensastava
(ks. Miller ja Fellbaum 1991: 217), ts. näitä luokkia ei voi jaotella syviin, monitasoisiin
hierarkioihin, joissa kullakin geneerisellä termillä olisi merkitykseltään aina spesifisem-
piä ja edelleen varioivia vastineita (hierarkioista ks. Berlin ym. 1973, Cruse 1986: 136–
156).

Pensastavassa hierarkiassa on tyypillisesti vain pari hierarkiatasoa ja yhdellä tasolla
useita rinnakkaisia pieniä ryhmiä; saman tason jäsenet eivät keskenään muodosta kovin
kiinteää verkostoa. Tämä tarkoittaa muun muassa sitä, että on suhteellisen vähän sellai-
sia lähimerkityksisiä verbejä, joilla samaa tekoa tai tapahtumaa voidaan varioivasti ilmaista.
Esimerkiksi harjaamisverbejä on suomessa kymmenkunta, ja lattian harjaamisesta niistä
voidaan predikoida vain parilla. Toisaalta suurelle osalle liikeverbeistä ja puheaktiver-

³ Tässä yhteydessä voi mainita, että yksi semanttisia valintarajoituksia koskevan kirjallisuuden tunnetuimmista
töistä (Schmidt 1963) käyttää esimerkkinään juuri ruumiinosaliikettä ilmaisevia verbejä; se on saattanut an-
taa aihetta liian suuriin odotuksiin.

beistä monitasoinen rakenne on erityisen tyypillinen. Esimerkiksi ihmiselle ominaista liikettä voidaan ilmaista suomessa sadoilla lähes synonyymisillä verbeillä, joiden geneerisyysaste vaihtelee (esim. *liikkua*; *kävellä*, *juosta*, *ryömiä*, *kontata*, *hiipiä*; *könkätä*, *kipittää*, *laputtaa*, *lönkyttää*, *kammertaa*; *könköttää*, *konkata*, *köntystää*, *köntiä*, *kyökyttää* jne.).

Kun monitasoisen hierarkian alimman asteen ns. varioivat termit ovat suomessa tyypillisesti deskriptiivisiä, näistä verbiluokkien rakenneominaisuuksista voidaan myös nähdä, mistä verbileksikon osista suomessa löytyy eniten deskriptiiviverbejä ja mistä niitä löytyy vähän. Toisaalta nähdään, mistä verbileksikon osista todennäköisesti löytyy sanastoa, jossa luokat risteävät muuta leksikkoa enemmän. Nyt partiaalis-refleksiiviset liikeverbit ovat yksi (pieni) vastaesimerkki kuvatun kaltaiselle yleisrakenteelle, koska siinä sisäiset eroavuudet ovat suhteellisen suuria; poikkeavia pikkuluokkia on tietysti muitakin. Ongelma semanttisen rakenteen yksinkertaisuuden kannalta on muun muassa se, että suun ja silmien liikettä ei voi ilmaista samalla (geneerisemmällä) verbillä (vrt. *suipistaa suuta*, mutta *siristää silmiä*) ja että myöskään suun tai silmän liikkeille ei ole merkitykseltään geneerisempää yläkäsitettä toisin kuin esimerkiksi raajojen spesifille liikkeelle (vrt. *potkia jalalla*, *viipottaa kättä* mutta *heiluttaa kättä*, *jalkaa*). Geneerinen vastine näyttää puuttuvan monelta muultakin. Pyrin löytämään ilmiölle selityksiä.

Edellä hahmotellut verbiluokat perustuvat maailman mallintamiseen, ja niiden jäsenten keskinäiset suhteet määritellään semanttisten relaatioiden mukaan. Maailmaa mallintavat esimerkiksi teko- ja liikeasiantila tyypillisine ominaisuuksineen. Vastaavasti partiaalis-refleksiivisten verbien taustana on elollisen olion ruumiinosat ja niistä havaittavat ominaisuudet. Pää on (ihmis)ruumiin osista salientein; sen osilla on edelleen ominaisuuksia, jotka vaikuttavat muun muassa asennonmuutosliikkeeseen. Verbiluokan jäsenten semanttiset suhteet voivat perustua hyponyymi–hyperonyymi-suhteeseen ('is-a-kind-of'), meronomi–holonyymi-suhteeseen ('is-part-of') tai synonyymi–antonyymi-suhteeseen (semanttisista relaatioista ks. Lyons 1977: 270–335, Cruse 1986: 84–111).

Hyponyymiset ja meronomiset suhteet ovat transitiiivisiä ja asymmetrisiä. Jos esimerkiksi *x* on kookkaampi kuin *y* ja *y* on kookkaampi kuin *z*, niin *x* on kookkaampi kuin *z*; toisaalta jos *x* on *y*:n isä, niin *y* ei voi olla *x*:n isä. (Ks. Lyons 1977: 154, 292.) Samoin koska kipittäminen on juoksemisen hyponyymi ja juokseminen on liikkumisen hyponyymi, kipittäminen on liikkumisen hyponyymi (eli hyponyymirelaatio on transitiivinen). Kipittäminen ei kuitenkaan voi olla liikkumisen hyperonyymi (eli hyponyymirelaatio on asymmetrinen). Synonyymiset ja antonyymiset suhteet ovat symmetrisiä. Jos esimerkiksi *x* on naimisissa *y*:n kanssa, niin *y* on naimisissa *x*:n kanssa. (Lyons mp.)

Hyponyymisen suhde määritellään kaavalla '*x* on eräänlainen *y*' ja meronominen suhde kaavalla '*x* on osa *y*:tä'. Kahden ilmaisun synonyymisuus voidaan määritellä (löysästi) esimerkiksi siten, että ne ovat synonyymisiä kielellisessä kontekstissa *C*, jos toisen substitutio toisella *C*-kontekstissa ei muuta totuusarvoa. Lopputuloksena on, että kohyponyymit nähdään ikäänkuin (heikosti) synonyymisinä, koska esimerkiksi kontekstissa »*x* hemputtaa kotiin päin» *hemputtaa* voidaan korvata ilmaisulla *hölköttää* totuusarvon ('*x* juoksee hitaasti kotiin päin') muuttumatta.

Juuri hyponyymi–hyperonyymi-suhteiden avulla voidaan muodostaa hierarkioita eli ominaisuuksia periittyviä systeemejä, joissa hierarkiassa alempana oleva perii hierarkiassa ylempänä olevan luonnehtivat piirteet ja lisää niihin jonkin erottavan piirteen (ks. Miller

1990a: 247–248, Pustejovsky 1995: 3, 24). Esimerkiksi tammella on kaikki puun ja edelleen kasvin ominaisuudet. Siten tällaisia suhteita muodostava sanasto organisoii leksikkoa erityisen tehokkaasti. Meronomisten suhteiden avulla voi muodostaa ns. partonomisia hierarkioita, jotka periyttävät ominaisuuksia sekä heikommin että oikukkaammin; periytyvyys riippuu myös yksittäisen luokan ominaisuuksista. Nominileksikon rakenne on suurelta osalta hierarkkinen; verbileksikossa tilanne on vaihtelevampi, koska vain osa sen jäsenistä on hyponyymi–hyperonyymi-suhteessa. — Mainittakoon, että verbileksikon hierarkkista rakennetta ja sen jäsenten keskinäisiä suhteita on tutkittu hyvin vähän. Kirjallisuudessa kiistellään esimerkiksi siitä, voivatko verbit lainkaan olla meronomisessa suhteessa (ks. esim. Rips ja Conrad 1989, Fellbaum ja Miller 1990).

LIKEVERBIT

1. LIKEVERBIEN ALALUOKAT

Liikeverbejä voi erottaa neljäntyyppisiä: on omavoimaista, dynaamista, kausatiivista ja refleksiivistä liikettä ilmaisevia verbejä. Liikeverbejä ovat ensinnä ne verbit, joilla ilmaistaan joko liikkujan tai liikutettavan siirtyminen paikasta A paikkaan B (*locomotion*, ks. Lasher 1981: 394), ja lisäksi ne verbit, joilla ei ilmaista liikkujan siirtymistä kokonaisuudessaan vaan vain hänen asentonsa (tai olotilansa) muutosta. Siirtyminen voi olla itse aiheutettua eli omavoimaista tai jonkun muun aiheuttamaa. Muu aiheuttaja voi olla esimerkiksi jokin luonnonilmiö (kuten tuuli) tai sitten jokin toinen fyysinen olio; ensimmäisessä tapauksessa on kyse dynaamisesta lokomotionaalisesta liikkeestä, toisessa kausatiivisesta. Aiheutettu liike on semanttisesti kompleksisempää kuin omavoimainen, koska se yhdistää teon ja liikkeen.

Omavoimainen lokomotionaalinen liike on ominaista ihmisille ja muille elollisille olioille. Liikkuja on inhimillinen tai elollinen olio ja toimii tyypillisesti itseään kontrolloivana agenttina (esim. *kävellä, juosta, uida* jne.); kontrollointia edellyttää esimerkiksi pystyasennossa oleminen, jalan liikuttelu jne. (kontrollista tarkemmin ks. s. 336). Kausatiivisen eli aiheutetun liikkeen kohde (= liikutettava) viittaa edelleen tyypillisesti johonkin suhteellisen konkreettiseen ja diskreettiin oloon — ihmiseen, eläimeen tai esineeseen — jonka jokin toimintaansa kontrolloiva voima — ihminen, kone tms. — siirtää paikasta toiseen (esim. *kantaa, heittää, kuljettaa*). Siirtämistoiminta implikoi tapauksittain, muutuuko siirtäjän olinpaikka siirron yhteydessä; toisinaan mitään selvää implikaatiota ei näytä voivan olla. Dynaamisten liikeverbien (esim. *puodota, tulvia, tippua* jne.) ilmaisemaa tapahtumaa ei ohjaa mikään itseään kontrolloiva voima, vaan siirtyminen paikasta A paikkaan B tapahtuu ilman tietoista aiheuttajaa. Liikkujana on tyypillisesti ei-elollinen olio, aika usein jokin aine kuten vesi.

Kontrolloitu tai kontrolloimaton liike ei aina aiheuta liikkujan siirtymistä kokonaisuudessaan paikasta A paikkaan B vaan vain asennon (tai olotilan) muutoksen ($A_1 \rightarrow A_2$). Tällaiset verbit ovat tyypillisesti enemmän tai vähemmän refleksiivisiä, koska ne ilmaisevat, miten liike vaikuttaa sen aiheuttajaan tai kokijaan; liikutettava on yleensä osakokonaisuussuhteessa liikkujaan. Vaikutus voi olla totaalista eli kohdistua liikkujaan kokonaisuudessaan, esimerkiksi hänen ruumiiseensa tms. (*tuupertua, tuuskahtaa*), tai osittais-

ta, jolloin liike aiheuttaa muutoksia esimerkiksi jossain liikkujan (ulkoisessa tai sisäisessä) ruumiinosassa (esim. *sätkiä, sykkiä*). Kyseessä ovat siis eräänlaiset osittaista liikettä ilmaisevat verbit. Omavoimaiseen liikkeeseen sisältyy tietysti aina myös asennonmuutosliike (*contour motion*; ks. Lasher 1981: 394); esimerkiksi paikassa olemista tai olotilaa ilmaisevilla verbeillä ilmaistaan vain asennonmuutoksen alku- tai lopputila.

Refleksiivisellä liikkeellä tarkoitan siis liikettä, joka vaikuttaa liikkajaan itseensä siten, että liikkumisen »väylä» havaitaan asennon- eli äärihahmonmuutoksesta, ei lokomotionaalisesti. Tämä ilmenee usein myös muodollisesti; esimerkiksi mediumitaivutuskielissä refleksiivistä liikettä ilmaisevia verbejä merkitään mediumin tunnuksella; suomessa voidaan vastaavasti käyttää refleksiivijohdinta. Äärihahmonmuutos koskee joko jotain liikkujan ruumiinosaa tai sitten koko ruumista.

Sekä omavoimainen että refleksiivinen liike voidaan määritellä semanttiselta kannalta mediaaliseksi; näin tekee esimerkiksi Kemmer (1993). Hänen mukaansa sekä ns. refleksiiviset että mediaaliset tilanteet voidaan sijoittaa transitiivisuus-intransitiivisuusjatkumon puoliväliin; molemmille on yhteistä tilanteeseen osallistujien koreferentiaalisuus (Kemmer mts. 41–94). Refleksiivisessä tilanteessa tekijän ja sen (identtisen) kohteen eroteltavuus on selvää (esim. *mies pesi itsensä*), mediaalisissa tilanteissa vähemmän selvää (*mies kumartui, kumartautui* 'mies kumarsi **vartaloaan/itseään/päätään**'). Kemmerin mukaan mediaalisuudesta on kyse aina, kun teon initiaattori (*agent*) on sama kuin teon päätepiste (*endpoint, goal*).

Jos noudatetaan Kemmerin määritelmää, sekä refleksiivistä että omavoimaista liikettä ilmaisevat verbit (ja myös fysiologista ja psykologista prosessia ilmaisevat verbit) ovat (semanttiselta kannalta) mediaalisia. Semanttisesti mediaaliset verbit voidaan merkitä myös morfosyntaktisesti, mutta se ei Kemmerin mukaan ole välttämätöntä, koska yleensä jo tekoa tms. ilmaisevien verbien inherentti merkitys osoittaa mediaalisuuden. Refleksiivisyys merkitään maailman kielissä aina, tyypillisimmin erillisellä refleksiivisanalla (*itse* tms.); tilannetta hankaloittaa se, että refleksiivisyys ja mediaalisuus voidaan kielittäin merkitä myös samalla tunnuksella (vrt. suomen *u*-johdin).

Käytän tässä yhteydessä kuitenkin nimitystä *refleksiivinen* liike *mediaalisen* sijaan.⁴ Semanttisen mediaalisuuden morfosyntaktisessa merkinnässä (so. refleksiivijohtimen käytössä) suomi edustaa melko yleistä tyyppiä: verbi voidaan merkitä refleksiivitunnuksella (tai refleksiivis-mediaalisella tunnuksella) lähinnä silloin, kun verbillä ilmaistaan ruumiintoimintaa tms. tai siihen verrattavaa ruumiinliikettä. Merkintä on suomessa usein valinnaista, esimerkiksi verbit *kumartaa* ja *kumartua* ilmaisevat molemmat liikkeen vaikutusta liikkajaan itseensä, vaikka vain jälkimmäinen on merkitty erikseen. Kielittäin refleksiivis-mediaalinen merkintä on levinnyt melko laajalle myös omavoimaista lokomotionaalista liikettä ilmaiseviin verbeihin, esimerkiksi *uida-* ja *juosta-*tyyppisiin verbeihin (ks. esimerkiksi Klaiman 1991: 44–109, Kemmer 1993). Romaanisista kielistä etenkin

⁴ Koivisto (1989: 78) on päätenyt samantapaiseen ratkaisuun Geniušienää seuraten. Geniušiené (1987: 86–89) puhuu toisaalta verbeistä, jotka ovat autokausatiivisia (*autocausative or self-move reflexives* = koko ruumiin liikettä ilmaisevat verbit), ja toisaalta verbeistä, jotka ovat partitiivis-refleksiivisiä (*»partitive object» reflexives* = ruumiinosan liikettä ilmaisevat verbit). Molemmat refleksiiviverbien tyypit osallistuvat suomen itämurteissa ja karjalassa refleksiivitaivutukseen, suomen yleiskielessä ne voidaan merkitä refleksiivijohtimella (tai refleksiivis-passiivisella johtimella) *-u/-y-*, *-utu/-yty-*.

espanja edustaa eräänlaista ääritapausta, jossa refleksiivipronomini (*se*) esiintyy hyvin yleisesti (etenkin puhekielessä) ilman varsinaista refleksiivis-mediaalista merkitystä; pronomini osoittaa lähinnä puhujan erityistä mielenkiintoa tai voimakasta tunteenomaista sitoutumista sanottavaansa (ks. Bejarano ja Jörnving 1977: 162–163).

Tässä artikkelissa termi *refleksiiviset liikeverbit* ei siis kata kaikkia semanttisesti mediaalisia liikkeenilmauksia, mutta ei myöskään kaikkia niitä (verbaalisia) liikkeenilmauksia, joita suomessakin voidaan merkitä refleksiivijohtimella. Refleksiivisten liikeverbien ryhmää pitää koossa toisaalta lokomotionaalisuuden puute, toisaalta se, että ryhmän verbeillä predikoidaan juuri ruumiin tai ruumiinosan liikkeestä. Partiaalis-refleksiiviset verbit eroavat muista refleksiivisistä liikeverbeistä muun muassa siten, että niitä harvemmin merkitään refleksiivijohtimella. Ne eivät myöskään järjesty suuntaa ilmaisevien määritteiden kanssa yhtä usein kuin ruumiinliikkeitä ilmaisevat refleksiiviset verbit.

Sekä lokomotionaalinen että refleksiivinen liike voi olla kontrolloitua tai kontrolloimattomaa. Kontrollin käsite eroaa toiminnallisuuden, tietoisuuden ja intension käsitteistä (kontrollista ks. Thalberg 1977, Brennenstuhl 1976), ja se on agentin käsitettä primäärimpi. Agentti ei ole semanttinen primitiivi, koska sitä voidaan tarkastella osatekijöidensä kautta; niitä ovat kontrollin lisäksi elollisuus, volitionaalisuus, liikkuvuus suhteessa liikuttavaan ja kausaatio (ks. Dowty 1991: 572). Esimerkiksi leksikkomuotoihin ei voida suinkaan aina määritellä argumentin roolia agentiksi, koska se on verbin käyttöominaisuuksiin nähden liian rajaava (ks. tarkemmin Pajunen 1988: 209–225); paremmin sen sijaan voidaan esittää yleistyksiä verbin kontrolliominaisuuksista. Agentin ja patientin käsitteet onkin nähdäkseni käsitettävä makrorooleiksi, jotka määritellään ns. agentti- ja patientti-piirteiden avulla (esim. kontrolli ja sen puute).

Klaiman (1991: 110–121) selvittää kontrollin käsitettä ns. kontrollikonstruktion avulla, jossa jaotellaan »leksikaaliset predikaatit» kontrolloimattomiin ja kontrolloituihin. Kontrolloimattomien ryhmässä ovat toisaalta ne, joiden *x*-argumentti (tyypillinen subjekti) viittaa ei-elolliseen ja ei-intentionaaliseen olioön (a), ja toisaalta ne, joissa se viittaa elolliseen ja intentionaaliseen (b). Kontrolloitujen ryhmässä kontrolli on joko agenttina toimivalla *x*-argumentilla (c) tai sitten patientilla (d), joka ei kuitenkaan kykene kontrolloimaan tilannetta kokonaan, vaan sillä on vain rajoitettu valinnan mahdollisuus (»pienimmän pahan valinta»). Esimerkiksi agenttikontrollia edustaa lause *x antaa kirjan y:lle* ja patienttikontrollia lause *y saa kirjan x:ltä*. Maailman kielissä agentti- vs. patienttikontrolli näkyy myös muun muassa intransitiivisubjektin käyttäytymisestä: agenttiivinen subjekti merkitään eri sijalla kuin vähemmän agenttiivinen subjekti (ks. esimerkiksi DeLancey 1985, Klaiman mts. 124–137). Suomen partitiivisubjekti selittyy ainakin osin tällä tavoin.

Ryhmään Aa kuuluvat muun muassa luonnonilmiöitä ilmaisevat verbit (*sataa, tuulee*), ryhmään Ab muun muassa fysiologisia toimintoja ja reaktioita ilmaisevat verbit (*punastua, oksentaa, kuolla, pyörtyä, lysähtää*). Ryhmässä B sekä c- että d-tapauksia voivat edustaa toimintaa ja tekoa ilmaisevat predikaatit. Liikeverbit jakaantuvat kontrollin suhteen kaikkiin neljään ryhmään; partiaalis-refleksiiviset liikeverbit kuuluvat usein sekä ryhmään Ab (*sykkiä, paljehtia*) että ryhmään Bc (*kutristaa, nyökätä*) ja d (*puistaltaa, loksumaa*). Toisin sanoen esimerkiksi sydämen toimintaa ei itse voi kontrolloida, loksumista voi hillitä, nyökkääminen on kontrolloitua. Taulukko 1 havainnollistaa liikeverbien nelijaottelua ja ryhmien ominaisuuksia:

Liikeverbit	Lokomotionaalinen	Ei-lokomotionaalinen
Kontrolloitu tilanne	<i>Omavoimainen</i> [↯] Kausatiivinen ([↯])	<i>Refleksiivinen</i> [↯]
Kontrolloimaton tilanne	Dynaaminen ([↯])	<i>Refleksiivinen</i> [↯]

Taulukko 1. Liikeverbien päätyypit. Symboli [↯] viittaa liikkeen aiheuttamaan äärihahmomuutokseen, kursivointi semanttiseen mediaalisuuteen.

2. LIIKKEEN KOODAAMINEN

Liikeverbit kielentävät eli koodaavat (*encode*) liikkumisasiaintilaa tyypillisesti siten, että liike koodataan verbiin ja liikkuja ja mahdollinen liikutettava verbin argumentteihin (esim. *x* eli liikkuja *juoksee*; *x* kääntää *y:tä* eli liikutettavaa). Lisäksi verbiin voidaan maailman kielissä koodata liikkumistapahtuman lisäksi liikkumisen tapaa (= tapaleksikalisointimalli, esim. *kävellä* 'kulkea jalan', *köntystää* 'kävellä kömpelösti'), väylää (= väyläleksikalisointimalli, esim. *ylittää* 'mennä yli') tai sitten liikkujan ominaisuuksia (= olioleksikalisointimalli, esim. *värjehtiä* 'äärihahmo liikkuu') (ks. tarkemmin Talmy 1978, 1985, Choi ja Bowerman 1991). Yksittäisissä kielissä jokin näistä malleista vallitsee; suomi leksikalisoii verbiin ensi sijassa tapaa.

Suomessa on lisäksi mahdollista, että myös liikkeen aiheuttamaa liikkujan hahmon muutosta (liikkeen vaikutus liikkujaan) voidaan jonkin verran koodata verbiin (esim. *x* *köykyttää*, *käpertyy*). Suomessa on siis jossain määrin käytössä myös olioleksikalisointi, mutta erona varsinaisiin olioleksikalisointikieliin suomessa on näissäkin tapauksissa yleensä geneerisempi tapa ilmaista sama liike (esim. *taivuttaa* – *käpertyä*); lisäksi rakenne on toisenlainen, koska varsinaisissa olioleksikalisointikielissä liikeverbijuuri on epäitsenäisen (vrt. Talmy 1985: 73). Väyläleksikalisointia suomessa esiintyy vain satunnaisesti.

Yleensä liikeverbeihin koodataan suomessa tapaa sekä liikehierarkian geneerisellä että spesifisellä tasolla (ks. Pajunen 1998b), partiaalis-refleksiivisiltä verbeiltä tämä geneerinen vastine usein puuttuu. Toisaalta partiaalis-refleksiivisistä verbistä voi nähdä liikkujan ominaisuudet tarkoitetasolla olioleksikalisoinnin tapaan. Siten voisi alustavasti ajatella, että partiaalis-refleksiivisten verbien erikoisuudet liittyisivät juuri olioleksikalisointiin.

Selitys on mahdollinen, mutta on huomattava, että olioleksikalisointimalliin liittyy ongelmia. Sen on ensinnäkin todettu esiintyvän ensisijaisena mallina polysynteettisissä intiaanikielissä, mutta annetut esimerkit eivät edusta liikeverbien prototyyppiä. Toisin sanoen mallin käyttöä esimerkiksi omavoimaisen eli ihmisestä predikoitavan liikkeen koodaamisessa ei ole varmistettu (ks. esim. Goddard 1998: 220–221). Toiseksi olioleksikalisointi on hyvin samanlainen ilmiö kuin ns. semanttinen muotoilu (*semantic tailoring*, *conflation*; *semantic incorporation*); muotoilussa on kyse ilmiöstä, jossa verbin ja nominin tarkoitteet ikään kuin kietoutuvat yhteen ja sekaantuvat toisiinsa (ks. esimerkiksi Allerton 1982: 27–29, Goddard 1998: 198, 218–221). Muotoilu näkyy ensinnäkin deskrip-

tiivisestä verbisanastosta, joka ikään kuin paljastaa sen olion ominaisuuksia, josta verbillä predikoidaan. Toisaalta se ilmenee siten, että yhden ja saman verbin merkitys voi vaihdella kontekstissa sen mukaan, minkälaisesta oliosta predikoidaan. Esimerkiksi verbi *harveta* ilmaisee joko massan vähenemistä tai etäisyyden kasvua sen mukaan, viittaako subjektin tarkoite ainesanaan vai esineeseen. Tällaista muotoilutyypistä olioleksikalisointia maailman kielissä on yleisesti. — Havainnollistan ilmiötä partiaalis-refleksiivisten verbien avulla, mutta sen arviointi täytyy jättää muuhun yhteyteen.

IHMISRUUMIS JA SEN OSAT

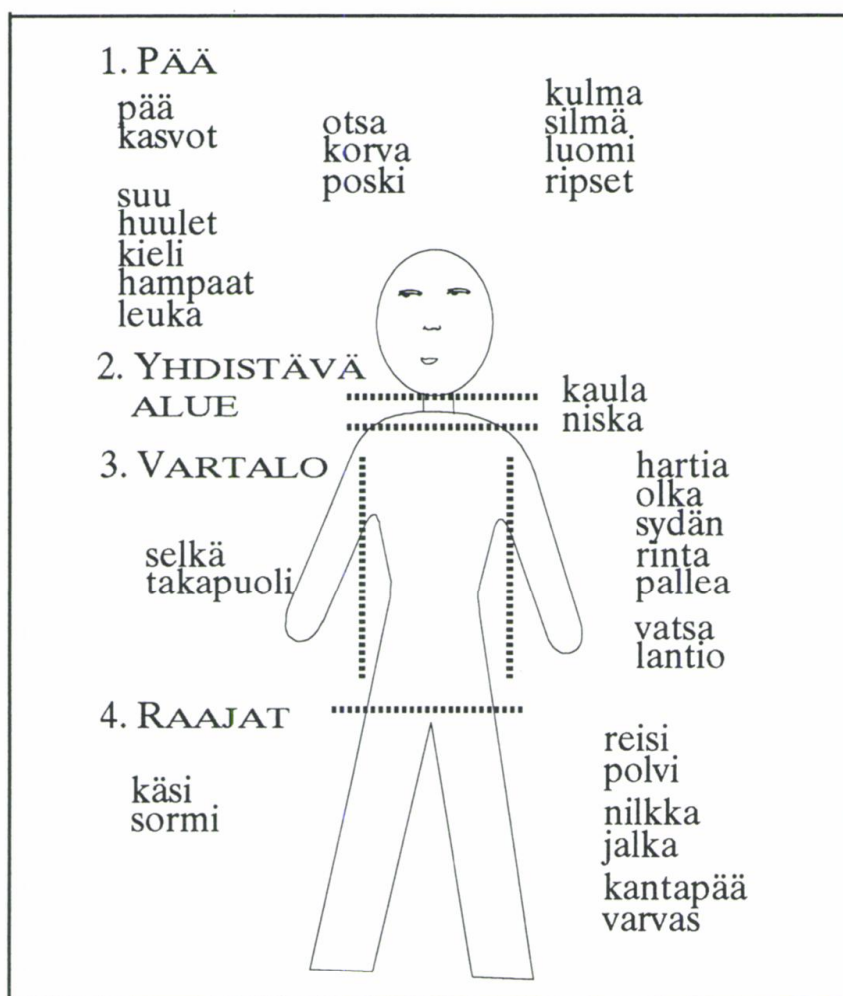
Refleksiivisen liikkeen tarkempi käsittely edellyttää ihmisruumiin ominaisuuksien erittelyä. Näitä ominaisuuksia voidaan tarkastella dimensionaaliselta, segmentaaliselta ja systeemiselältä kannalta.

Ihmisruumista voidaan ensinnä jäsentää kolmen dimension avulla; näistä ensimmäinen on vertikaalinen, toinen horisontaalinen ja kolmas liittyy puolisuuteen (ks. Andersen 1978: 342–343). Vertikaalista linjaa edustaa ihmisruumiin painovoimaan perustuva pystyasento, ja horisontaalinen linja jakaa ruumiin etu- ja takapuoleen; liikkeen inherentti orientaatio antropomorfisessa mallissa määrittyy vertikaalisen ja horisontaalisen dimension arvoista (kaksijalkainen) 'pystyasento' ja 'etupuoli'; zoomorfisessa mallissa inherentti orientaatio on (nelijalkainen) vaaka-asento (ks. Svorou 1994: 74–76). Puolisuus jakaa ruumiin kahteen symmetriseen osaan, jotka liikuttaessa toimivat yhdessä, vuoroittain tai toispuolisesti siitä riippuen, onko ensinnäkin kyse parillisista (raajat, silmät) vai parittomista (pää, suu, nenä) ruumiinosista. Toiseksi puolisuudesta riippuvaan liikkeeseen vaikuttavat ruumiinosan inherentit ominaisuudet siten, että parillisista ruumiinosista esimerkiksi kädet voivat toimia samanaikaisesti ja symmetrisesti, mutta kyljet eivät voi.

Ihmisruumista voidaan toiseksi tarkastella segmentaalisesti jakamalla se pään, vartalon ja raajojen alueeseen sekä päätä ja vartaloa yhdistävään alueeseen (ks. kuvaa 1); kolmanneksi voidaan kiinnittää huomiota ihmisruumiin systeemiseen jakoon (luuranko, lihakset, hermosto, verenkierto jne., ks. Cruse 1986: 169). Edelleen voidaan tarkastella, minkätyyppisiä ihmisruumiin osat tai alueet ovat inherenteiltä ominaisuuksiltaan, ja erottaa kaksi- ja kolmiulotteiset osat, esimerkiksi pinnat ja esinemäiset ruumiinosat, sekä toisaalta ulkoiset ja sisäiset ruumiinosat (ks. Koski 1987, 1992). Ulkoiset ruumiinosat erotellaan segmentaalisesti, sisäiset enemmän systeemisesti; ulkoiset ruumiinosat ovat perkeptuaalisesti salientimpia.

Ruumiinosien inherentit ominaisuudet vaikuttavat siihen, miten jokin ruumiinosa liikkuu: esimerkiksi pinta suorenee tai oikenee, esine kaatuu, nousee tai taittuu ja säiliö tyhjenee tai täyttyy. Ihmisruumiin osista voidaan toisinaan predikoida liikettä myös zoomorfisen mallin mukaan, joka on yleensä muodostettu ns. korkeimmista eläinlajeista (esim. kotieläimet). Ruumiin segmentaalinen jako ja osien inherentit ominaisuudet ovat eläimillä ja ihmisillä (karkeasti ottaen) verrannolliset, mutta ihmisruumiin kautta arvioiden eläimillä on lisäominaisuuksia (kuten häntä, karvapeite jne.).

Ns. ruumiinosanimitykset eivät maailman kielissä perustu suoraan dimensionaaliseen hahmotukseen eivätkä myöskään systeemiseen jakoon (ks. Andersen 1978, Cruse 1985:

Kuva 1. Ihmisruumiin segmentaalinen jako ja refleksiivisesti liikkuvat ruumiinosat.

165); esimerkiksi ruumiin puoliskoille ei ole primääriä, johtamatonta nimeä vaan joudutaan puhumaan ruumiin oikeasta ja vasemmasta puolesta tai toisesta puolesta. Varsinaiset nimitykset annetaan segmentaalisesti hahmotettaville osille ja partiaalis-refleksiivisen liikkeen nimitykset korreloivat näihin melko hyvin; on luonnollista predikoida jotain sellaisesta ruumiinosasta, jolle on ollut tarpeen keksiä nimityskin. Lihasten ja hermoratojen rakenteesta johtuen on tosin mahdollista, että ihmiselle tapahtuu jotain, mikä koskee ruumiin jompaakumpaa puoliskoa (halvaantua, mennä kramppiin, vetää suonta jne.), mutta tällaisten tapahtumien ilmaisemiseen ja lokalisoimiseen ei ole yksinkertaista kielellistä keinoa (*oikeaa/toista puolta vetää 'x:npuolisia lihaksia kiristää'*).

Toiminnan inherentti orientaatio on kuitenkin sekä ruumiinosanimitysten että partiaalis-refleksiivisten liikeverbien taustalla. Se ratkaisee muun muassa sen, mitä ruumiinosia eniten nimitetään ja mihin suuntaan normaali aktiviteetti (käveleminen, puhuminen, katsominen) tapahtuu. Esimerkiksi ruumiin takapuolen nimityksiä on vähän eikä niistä useinkaan predikoida liikettä (vrt. *pyörittää/liikuttaa *takaraivoa/päätä*); ylipäätään ruumiin takapuolella voi liikettä olla vain ns. taitekohdissa, ja se suuntautuu yleensä eteenpäin tai sivulle (*taivuttaa niskaa, pyörittää lantiota [takapuolta]*, mutta *pyörittää/taivuttaa ?kau-*

laa). Lähinnä kaulan venyttely (*kaula kenossa*) ja kohentautuminen (*kohentaa ryhtiään* 'vetää hartioita taakse') ilmaisevat myös taakse suuntautuvaa liikettä; spesifi nimitys näiltä liikkeiltä kuitenkin puuttuu.

Koko vartaloa koskevassa refleksiivisessä liikkeessä dimensionaalinen hahmotus on sen sijaan tärkeää: tällainen liike on tyypillisesti inherentin orientaation määräämästä kanonisesta asennosta poikkeamista tai siihen palautumista. — Liikkumisen käsitteellistämistä juuri »normaali»orientaation mukaan on osoituksena muun muassa sellainen yksityiskohta, että ainakin suomen kielestä näyttää puuttuvan takaperin kävelemistä ilmaiseva verbi, vaikka se on mahdollista. Sen sijaan välineellä on normaalia liikkuu taaksekin päin, ja siitä osoituksena on muun muassa verbit *peruuttaa (autoa/autolla)* ja *pakitaa (autoa)*.

Varsinaisina ruumiinosanimityksinä pidetään sanoja, jotka denotoivat ruumiin inherenttejä, stabiileja osia, eivät esimerkiksi abnormaliteetteja (kuten kyttyrä, liikavarvas) eivätkä myöskään sellaisia osia, jotka edellyttävät määrääsentoa ja suhdetta ulkopuoliseen entiteettiin (esim. nyrkki, syli) (ks. Koski 1987: 25–26); jälkimmäiseen ryhmään tosin löytyy joitain liikettä ilmaisevia verbejä (*nyrkistää*). Ruumiinosanimitykset jaetaan ensinnäkin ulkoisten (pää, käsi) ja sisäisten osien (sydän, selkäranka) nimityksiin. Toiseksi ne voidaan jaotella muun muassa esinemäisten osien (pää, vartalo, käsi) ja pintojen nimityksiin (ohimo, otsa).

Osa esinemäisistä ruumiinosista on spatiaaliselta alueeltaan tarkkarajaisia, jolloin ne voidaan määritellä osoittamalla (silmä, nenä, suu). Toinen osa voidaan määritellä suhteessa muihin ruumiinosiin; esimerkiksi käsi ja jalka voivat denotoida koko ylä- tai alaraajaa tai vain sen ulointa osaa. Myöskään pintoja ei voi määritellä pelkästään osoittamalla, koska niiden alue ei ole tarkkarajainen; esimerkiksi otsan ja ohimon ja toisaalta posken ja ohimon raja on liukuva. Tarkkarajaiset esinemäiset ruumiinosat sijaitsevat etenkin pään alueella; vartalon ja raajojen alueiden osat ovat liukuvarajaisia, samoin vartaloa ja päätä yhdistävän alueen osat, on sitten kyse kolmi- tai kaksiulotteisista osista. Yleensä selvästi määriteltävien ja havaittavien ruumiinosien nimet kuuluvat perustason johtamattomaan sanastoon (ks. esim. Katalin 1996: 214–221).

Ruumiinosan inherentit ominaisuudet vaikuttavat siihen, minkälaista sen liike voi olla, kuten jo todettiin. Pään alueen osilla näitä ominaisuuksia on enemmän kuin muiden alueiden osilla, muun muassa siksi, että monet pään alueen osat ovat ontologialtaan kompleksisia; niitä voidaan esimerkiksi tarkastella sekä sisäisenä että ulkoisena ruumiinosana ja liikuttaa kumpanakin.

Pään alueen erikoisluonne — tai tärkeys — tulee esiin myös nominaalisista ja verbaalisista nimityksistä. Nominaalisten määrä on suhteellisesti suuri; verbaalisten luonne on taas suhteellisen idiosynkraattinen eli nämä verbit valitsevat poikkeuksellisen tarkkaan argumenttinsa. Toisinaan voi sanoa, että argumentin tarkoite on koodattu verbiin siten, että se on verbistä ennustettavissa, esimerkiksi nyrpistämisen kohde ei voi olla muu kuin nenä. Sama valikoituneisuus näkyy myös runsaaseen allitteraatioon perustuvista kollokaatioista (*kurtistaa kulmia, siristää silmiä, pullistaa poskia, louskuttaa leukaa, nakella niskoja, kaarruttaa kaulaa* jne.), joka sitoo monet generisetkin verbit tiettyyn merkitykseen. Lisäksi pään alueen osien liikkeillä on erikoismerkityksiä: niitä tulkitaan tunteen ilmaisuina.

RUUMIINOSIEN PARTIAALIS-REFLEKSIIVINEN LIIKE

Ulkoisia ruumiinosia ovat periaatteessa kasvot, vartalo ja raajat ja edelleen niiden kanssa meronomisessa suhteessa olevat osat; yleensä se, mitä predikoidaan vartalosta ('ihmisruumiin keskiosa' tai 'runko'), predikoidaan koko ihmisruumiista. Sama suhde vallitsee toisinaan raajojen ja vartalon ja toisaalta pään ja niskan tai vartalon välillä. Siten ruumiinosa viittaa tässä yhteydessä ensi sijassa päähän ja sen osiin, raajoihin, päätä ja vartaloa yhdistäviin osiin sekä muutamaaan vartalon alueen erilliseen osaan. Sillä voidaan periaatteessa viitata myös sisäisiin ruumiinosiin, mutta käytännössä näistä ei useinkaan predikoida liikettä.

Segmentaalisen jaon perusteella nimetystä ruumiinosasta predikoitava liike syntyy tosiasiassa systeemiseen jakoon kuuluvien osien toiminnan perusteella. Esimerkiksi leuan liike lähtee leukaluusta, vaikka se voidaan hahmottaa kasvojen alaosan liikkeenä (*leuka väpättää*). Myös selän taipuminen on oikeammin selkärangan taipumista nivelkohdasta, mutta (ulkoisen) selän ja (sisäisen) selkärangan eroa ei koodata verbeihin. Lisäksi muun muassa säiliö-tyyppisiin ruumiinosiin viittaavat sanat ovat ontologialtaan kompleksisia; esimerkiksi vatsasta predikoidaan yhtä lailla sisäisenä kuin ulkoisena ruumiinosana (*vatsa pönköttää/kurisee*).

Esittelen ruumiinosaliikettä vertikaalisen järjestyksen mukaan ylhäältä kasvoista aloittaen. Taulukot 2–7 esittelevät pään alueen liikettä, taulukko 8 päätä ja vartaloa yhdistävän alueen liikettä, taulukot 9–10 vartalon osien liikettä ja taulukot 11–12 raajojen liikettä koodaavia verbejä. Tässä luvussa keskityn (lähes) yksinomaan ruumiinosan liikettä koodaaviin verbeihin, loppuluvussa tuon esille joitain muita liikeverbejä, joilla voidaan ilmaista myös ruumiinosan liikettä.

Taulukoissa x- ja y-argumentti ovat argumenttirakenteen jäseniä, jotka refleksiivisestä liikkeestä puhuttaessa viittaavat liikeasiointilan osallistujiin, elolliseen olioön tai sen eroamattomaan osaan. Aktiivilauseessa x- ja y-argumentti toimivat subjektin ja objektin funktioissa vastaavasti. Taulukoita tulkittaessa on huomattava, että argumentti on spesifioitu vain, kun sen arvona on jokin ruumiinosanimitys; siten y-argumentti on spesifioitu aina, x vain toisinaan.

	X-ARGUMENTTI	VERBI	Y-ARGUMENTTI	MUU
1.	pää	kohoutua		
2.		hetkautella	päätä	
3.		noikata	(päätä)	/päällä

Esimerkki 1.

Taulukkoja 2–11 luetaan siis esimerkkitaulukon 1 tapaan: ensimmäinen esimerkki vastaa lausetta (*x:n*) *pää kohoutuu*, toinen esimerkki lausetta *x hetkauttelee päätään* ja kolmas esimerkki lausetta *x noikkaa* 'taivuttaa päätään alas' tai *x noikkaa päällään*. Taulukoihin ei ole systemaattisesti merkitty refleksiivipronomineja tai possessiivisuffikseja,

▷

mutta on huomattava, että y-argumenttina toimivat sanat, joilla tässä yhteydessä viitataan yleensä x:n eroamattomaan osaan, voivat lähes aina järjestyä myös x:ään viittaavan possessiivisuffiksin kanssa (siis *x hetkauttelee päätä/päätään*).

Nimitystä »muu» käytetään merkityksessä 'muu määrite'. Muu määrite on tyypillisesti lokaalinen, mutta se voi myös olla esimerkiksi välineen ilmaisu. Sulkuihin merkitty argumentti on koodattu verbiin ja sen itsenäisenä ilmaiseminen on optionaalista. Taulukoihin on merkitty muutamien verbien eteen huutomerkki. Se tarkoittaa, että kyseisellä verbillä on melko paljon muutakin kuin partiaalis-refleksiivistä käyttöä. Merkki ~ osoittaa verbien kuuluvuutta yhteen johtosuhteiden, vartalonvariaation tms. kautta.

PÄÄN ALUEEN LIIKE

Liikkeen kannalta pään alue (kuten muutkin ruumiinosat) voidaan jakaa esinemäisiin (näkyvässä oleva solidi objekti), onkalomaisiin (näkyvässä oleva säiliö), aukkoihin ja pintoihin; pään alueen osat edustavat monipuolisesti näitä kaikkia. Esinemäisiä osia ovat muun muassa pää, nenä, korvat (sekä vartalo ja raajat), onkalomaisia suu ja posket (sekä rinta, vatsa/maha), aukkoja silmät, sieraimet ja suu sekä osin korvat ja pintoja muun muassa otsa ja posket. Nämä osat liikkuvat eri tavoin; liike tosin riippuu myös siitä, mistä materiaalista osa on.

Esineiden liike on suuntaista eikä niiden hahmo voi muuttua ilman, että esine särkyy; toinen vaihtoehto on, että esineen rakenteessa on esimerkiksi nivelkohtia. Onkalomaisien osien liike perustuu onkalon supistumiseen tai laajenemiseen — toisin sanoen niiden tilavuutta voidaan muuttaa; tällöin säiliön materiaalin on oltava jotain joustavaa ainetta. Esimerkiksi otsaonteloa ei voi liikuttaa, koska se on luun ympäröimä; maallikko ei yleensä ole ontelosta edes tietoinenkaan, ellei ole kokenut otsaontelon tulehdusta.

Aukkoja voidaan avata ja sulkea mutta myös laajentaa ja supistaa; aukon ulkonäköä voidaan muunnella. Onkaloa laajennetaan täyttämällä se jollakin aineella, tyypillisesti ilmalla, mutta aukkoa laajennetaan sen ääri rajoja venyttämällä. Pintoja voidaan liikuttaa pinta-alaa (väliaikaisesti) suurentamalla tai pienentämällä. Pintojen liikuttamisen edellytyksenä ovat (tahdonalaiset) lihakset; esimerkiksi ohimopintaa ei voi liikuttaa, koska kasvojen alueella ei ole lihaksia, joilla saataisiin aikaan pelkästään ohimon liikkeeltä näyttävä liike. Tosin ohimon alueen iho liikkuu otsaa liikuttaessa.

1. PÄÄN LIIKE

Esinemäinen pää liikkuu niskan eli niskanikaman välityksellä pysty- tai sivusuuntaan; pää (ja koko ruumis) voi olla pysty- tai vaaka-asennossa. Suurin osa pään liikettä ilmaisevista verbeistä koodaa pystyasennossa olevan pään vertikaalista liikettä (ks. taulukkoa 2). Sivusuuntaista tai vaaka-asennossa olevan pään liikettä ei useinkaan ilmaista yhdellä verbi-sanalla, ja jos ilmaistaan, verbit ovat merkitykseltään suhteellisen yleisiä, kuten *pyörittää, kääntää, kohottaa, pudistaa*.

Pään nostaminen ylöspäin (*kohoutuu, keikistää*) edellyttää kontrolloitua liikettä; pään alaspuolelta suuntautuva liike on usein kontrolloimatonta (*hetkahtaa, nuukahtaa, nyykähtää, nokahtaa, nuojahtaa, nuokahtaa, retkahtaa*) ja tyypillistä väsyneelle, pystyasennossa nukkuvalla tai syystä tai toisesta tajunnan rajoilla olevalle ihmiselle. Kontrolloimaton pään

X-ARGUMENTTI	VERBI	Y-ARGUMENTTI	MUU
pää	hetkahtaa, nokahtaa, nuojahtaa ~ nuokahtaa ~ nuukahtaa ~ nyykähtää nyökkyä ~ nyökähtää, painaltua retkahtaa,		(alas)
pää	!kohoutua hetkautella, !huojauttaa, !kallistaa keikauttaa, !keinauttaa, keikistää kekata niekauttaa ~ niekuttaa, nuokuttaa nyökkiä ~ nyökäyttää ~ nyökyyttää nyökkäistä ~ nyökkää ~ nyykäyttää noikata !puistaa !kääntää, !pyörittää	päätä/niskaa päätä päätä päätä	(ylös) päällä

Taulukko 2. Pään eli pääkallon liikkeet.

liike voi tapahtua myös sivukautta (esim. *retkahtaa*), vaikka tyypillisesti pää liikkuu takaa eteen.

Verbit *painaltua* ja *kohoutua* voivat ilmaista pystyasennon lisäksi myös vaaka-asennossa olevan pään tai ihmisen liikettä (*pää painaltuu tyynylle*; *pää kohoutuu tyynyltä*). Pään liike voi olla myös toistuvaa ja edestakaista kontrolloimatonta (*nyökkyä*) tai myös kontrolloitua ja funktionaalista (*nyökkäillä*, *noikata*, *nyökäyttää* 'tervehtiä päätä tai vuttelemalla'); edestakaista liikettä koodataan refleksiivisiin liikeverbeihin etenkin frekventatiivijohtimella. Pää liikkuu niskan varassa, ja x- tai y-argumenttina voi toimia myös *niska-*, *vartalo-* tai *itse-*sana; sen sijaan vaikka niskan ja kaulan erokohta ei ole (maallikolle) selvärajainen, pään liike ei voi olla kaulan liikettä (**kaula nyykähtää*). Kaulaa voidaan kyllä liikuttaa pintana.

2. PINNAN LIIKE

Pään alueen pintoja ovat kasvot, otsa, ohimo, posket ja kulmat (ks. taulukkoa 3 seuraavalla sivulla): pintojen pinta-alaa voidaan venyttelemällä laajentaa tai supistaa ja muutos havaitaan liikkeeksi (*kurtistaa kasvoja/otsaa/kulmia*). Verbeillä [*x:n ilme, kasvot*] *tuimistua*, *tuimistaa/yrmistää* [*ilmettä*] ilmaistaan pinnan liikkeen tulos. Ohimo on staattista aluetta, josta ei predikoida muuta kuin kipua (*ohimoita kivistää*). Poskista ei näytä predikoitavan pintoina; esimerkiksi ns. pitkänaamaista *ilmettä* (vrt. *kasvot venähtävät, menettää kasvonsa, pudottaa ilmeensä*) ei kielennetä poskien venyttämisenä, vaikka kasvojen venyttäminen laajentaa poskien pinta-alaa.

Poskia tarkastellaankin tyypillisesti onkaloina, jolloin niitä voidaan liikuttaa paineen avulla (*pullistaa poskiaan/vatsaa/palleaa*); onkalo-merkitykseen viittaa myös poskien pyöreys/laihuus- tai täynnä/tyhjä-mielikuvat (*pallonaama/lommoposki*). Kulmat tulkitaan joko pinnaksi (*rypistää kulmiaan*) tai esinemäiseksi osaksi (*kohotella kulmiaan/kulmakarvojan*).

▷

X-ARGUMENTTI	VERBI	Y-ARGUMENTTI	MUU
kasvot	kurtistua		
kasvot/ilme	tuimistua		
	tuimistaa, yrmistää	kasvojaan/ilmettä	
	kurtistaa ~ kurtuta	kulmia(an)/otsaa	
	!rypistää	kulmia(an)/otsaa	
	kutristaa	kulmiaan	
	!pullistaa	poskiaa	
	!kohotella, !kohauttaa	kulmiaan	

Taulukko 3. Pään alueen pintojen liike.

3. SILMIEN LIIKE

Silmät ovat aukkoja; aukot voivat olla kiinni tai auki, tyhjiä tai täynnä (vrt. silmämuna). Silmän liikkeet (ks. taulukkoa 4) ovat vastaavasti aukon sulkemista (*nikata silmää, lupsautella*) ja avaamista tai sen suurentamista (*silmät revähtävät auki; pöllistyä [pyöreiksi]*) ja pienentämistä (*siristää, sipristää, sirristää*).

Silmän liikkuminen aukossa on pyörimistä tai pyörittämistä (*silmät mulahtelevat, muljahtavat; mulauttaa, muljauttaa silmiä; silmät pullahtelevat*). Sama liike voi myös olla

X-ARGUMENTTI	VERBI	Y-ARGUMENTTI	MUU
silmät	pullahdella, mulahdella ~ muljahtaa		
	mulauttaa ~ mulistaa ~ muljauttaa ~ mulkauttaa	silmiään	
	mulkoilla		(silmillä)
silmät	pöllistyä		
	pöllistää	silmiään	
silmät	sipristyä ~ siristyä		
	sipristää ~ siristää ~ sirristää	silmiään	
luomi	!räpähtää ~ rävähtää ~		(auki)
silmä/luomi	räpsyä		
	räväyttää, lupsautella	silmäluomia	
	nikata	silmää/päätä	
	!räpistää ~ räpyttää ~	silmäripsiä	
	räpsäyttää ~ räpisyttää ~ räpäyttää		

Taulukko 4. Silmien liikkeet.

funktionaalista: *muljauttaa* 'katsoa, vilkaista äkkiä (ja vihaisesti)'. *Silmä*-sanalla voidaan viitata itse silmämunaan, silmäluomeen tai silmäripsiin ja predikoitava liike vaihtelee sen mukaan, mikä tarkoite varsinaisesti on (*mulauttaa silmä[muna]ä; lupsautella, räpäytellä silmäluomia; räpytellä silmäripsiä*). Samat verbit, joilla voidaan predikoida ripsien liikkeestä, käyvät myös lintujen siipien liikkeestä (*räpytellä siipiään, räpäyttää siipiään*), metaforisesti jopa raajojen liikkeestä (*räpytellä koiraa* 'uida').

4. SUUN LIIKE

Suu on monifunktionen ruumiinosa, ja myös sen ontologia on kompleksinen. Suu voidaan tulkita onkaloksi, jonka oleellisia osia ovat kieli, kitalaki ja nielu — suuta ajatellaan siis sisäisenä ruumiinosana. Suuta voidaan ajatella myös pinnaksi, jolloin suu on huulien synonyymi. Kolmanneksi suu voidaan nähdä esinemäiseksi ruumiinosaksi. Suunliikkeet noudattalevat jakoa siten, että onkalona suusta predikoidaan kielen ja kitalaen liikkeellä aiheutettuja ääniä, jotka näkyvät myös suun avautumisena ja sulkeutumisena. Pintana suun muotoa muutellaan ja esineenä suu on jonkin (liikkeen aiheuttaman muodon) näköinen (ks. taulukkoa 5).

X-ARGUMENTTI	VERBI	Y-ARGUMENTTI
suu/huulet/kieli	massahtaa, maiskaa ~ maiskahtaa	
suu	mauskahdella	
	massattaa, naskuttaa	suuta/huulia/kieltä
	maiskauttaa ~ maiskuttaa	
	mossauttaa	huulia
suu/huulet	muikistua	
	muikaiilla ~ muikistaa, mutistella	suuta/huulia
	mutistaa ~ mutruilla	
	suipistaa	suuta
suu	suipistua	
huulet	mutuilla	
	mytistellä	(suuta, huulia)
	virnistää	(suuta)
(suu) huulet	virnottaa	
huulet	!lerpahtaa	
	höplättää, !törröttää, !rullata	huulia
kieli	!liputtaa	

Taulukko 5. Suun liikkeet.

Äänien aikaansaamiseksi suuontelon tilavuutta muunnellaan (*suu mauskahtelee; mauskutella/maiskautella/massutella suuta*). Maiskausääniä voidaan tuottaa sekä kieltä että huulia liikuttamalla (sulkemalla ontelo), massutteluäänät tuotettaneen huulia liikuttamalla, naskuttaminen ja liputtaminen kielen edestakaisella liikkeellä.

Pintana suun liike on huulien alueen muodon muutosta. Muutos saadaan aikaan venyttämällä: muikistamalla venytetään huulia hymyntapaiseen, suipistamalla niitä kavennetaan ja mahdollisesti pyöristetään tai huuliaukko suljetaan, ja mutistaminen, mutristaminen, mutruileminen ja mytistäminen pienentävät huulien pinta-alaa epäsymmetriseen, vääntyneeseen ja usein normaalia suppeampaan tai pienempään muotoon. Muikistamista lukuunottamatta nämä huulien liikkeet ilmaisevat negatiivisia tunteita. Myös verbeillä *virnistää* ja *virnottaa* predikoidaan venyttävää liikettä. Jos huulia lisäksi työnnetään ulospäin (*törröhuuli/-suu*, *rullata huulia*), kyse on jo esinemäisestä liikkeestä. *Höplättäminen* tarkoittaa huulista predikoituna jatkuvaa edestakaista velttua liikettä, jonka malli lie-nee hevosessa, ja muuten (turhanaikaista) puhumista (*x/suu höplättää jatkuvasti*).

Sekä hampaiden että leuan liike aiheutuu sisäisen ruumiinosan eli leukaluun avautumis- ja sulkeutumislukkeista (ks. taulukkoa 6). Hampaiden liikkeellä tarkoitetaan suun aukon sulkemista leukaluun avulla siten, että ylä- ja alahampaat koskettavat toisiaan aiheuttaen samalla jonkin äänen. Liike voi myös olla edestakaista, sivusuuntaista ylä- ja alahampaiden vastakkain hankaamista siten, että syntyy pientä (korvia vihlova) ääntä (*narauttaa*, *nirskuttaa*). Verbiä *loksaa* käytetään NS:n mukaan holkkuvasta, toisiaan vasten lyövien esineiden pehmeästä äänestä; *loksaa*-sanueen verbeillä predikoidaan sekä leuan, hampaitten ja suun liikkeistä että liikkeen aiheuttamasta äänestä (*hampaat loksaa*, *leuka/suu loksauttaa kiinni*, *loksauttaa leukojaan*). Leukaluuta voidaan aukoilla myös niin, että hampaat eivät kosketa toisiaan välttämättä lainkaan (*loksauttaa*, *hampaaton leuka louskuu*, *louskuttaa leukojaan*, *longotella leukojaan*); aukomisen aiheuttama ääni voi syntyä esimerkiksi nivelen yliavautumisesta.

X-ARGUMENTTI	VERBI	Y-ARGUMENTTI
leuka/hampaat	loksaa ~ loksua ~ louskua ~ loksauttaa ~ luksauttaa ~ lonksauttaa ~ louskahtaa ~ loskahtaa ~ luksahdella loksauttaa ~ luksauttaa ~ loksauttaa ~ loksuttaa ~ luksuttaa ~ louskuttaa narauttaa ~ narisuttaa ~ narskauttaa, nirskauttaa ~ nirskuttaa	leukoja/hampaita leukojaan hampaita
leuka	väkättää, väpättää ~ vipattaa lokattaa, lotista longotella	leukojaan

Taulukko 6. Hampaiden ja leuan liikkeet.

Kaikki luksauttamis-, loksauttamis-, lonksauttamis- ja louskuttamisverbit käynevät niin leuan kuin hampaidenkin liikkeestä; varsinaisesti hampaiden liikkeestä näillä verbeillä predikoidaan vain silloin, kun on kyse (huonosti istuvista) tekohampaista. Louskumisverbeillä predikoidaan yleisemminkin sisäisten ruumiinosien eli luiden (nivelten, jäsenten) liikkeestä (*jäsenet*, *polvi louskuu*). Longottamisverbit tunnetaan merkityksessä 'olla avoin,

avautua'; leuasta niillä predikoidaan sisäisenä ruumiinosana.

Leukaluun liike voi olla myös kontrolloimatonta, vapinanoloista (*leuka vääpättää, vi-pattaa, lotisee, lokattaa [ennen itkua]*); tällainen liike tulkitaan alaleuan, siis ulkoisen ruumiinosan liikkeeksi. Leuan vääpättäminen (ja muu tutina) ja longottelu eroavat selvimmin suun asennon perusteella: leuan vääpättäessä suu on yleensä kiinni tai lähes kiinni, leuan longottelu on nimenomaan suun (äänetöntä) aukoilua (vrt. *suu longahti auki* 'suu aukeni'; NS *leuka longahteli vihan kiukusta* 'liikkui edestakaisin').

Sekä vääpättäminen että longottelu ovat enemmän tai vähemmän kontrolloimatonta liikettä, joiden taustalla on esimerkiksi tunnekuuhu tai hämmästys. Väkättäminen eli leuan nopea edestakainen liike ei tunnu yhtä selvästi liittyvän x:n tunnereaktioihin vaan enemmän tekoihin. Leuan väkättämiseen liittyy myös kielteinen arvio (vrt. *väkäleuka*). Väkättäminen onkin liikkeen ilmaisusta siirtynyt myös kielteisesti sävyttyneeseen merkitykseen 'puhua taukoamatta', 'vastustaa puhumalla'. Myös *louskuttaa*-verbiä käytetään merkityksessä 'puhua'; malli lienee ollut zoomorfinen (*peto louskutti* 'availi' *leukojaan* → *koira haukkua louskutti*).

5. KORVIEN JA NENÄN LIIKE

Korvat ovat pään alueen muiden osien tapaan kompleksinen ruumiinosa. Niinpä korvat voidaan tulkita esineeksi, jolla on osia (korvalehti, korvannipukka), ja myös aukoksi (korvakäytävä). Korvat ovat kuitenkin hyvin staattinen ruumiinosa, josta ei predikoida tekoja: korvalla on kyky kuulla. Korvat eivät myös oikeasti liiku, vaikka harjoittelemalla voi oppia liikuttamaan päänahkaansa ja toissijaisesti myös korvalehtiään: tällainen liike voidaan tulkita korvien heilumiseksi (ks. taulukkoa 7); kuvaannollisesti myös valehtelijan »korvat heiluvat». Tyypillistä on, että korvista kuitenkin predikoidaan metaforista liikettä silloin, kun halutaan sanoa, että x ei suostu käyttämään kykyään kuulla (*ei lotkauta korviaan* 'ei ole kuulevinaan'), yrittää kuulla (*höristää korviaan* 'liikuttaa päätään kuulemiselle sopivampaan asentoon', *teristää kuuloa*) tai pitää korviaan tietyllä tavalla (*hörhöttää, pörhistää korviaan* 'kohentaa korvien asentoa kuullaakseen, ollakseen tarkkaavaisen nä-

X-ARGUMENTTI	VERBI	Y-ARGUMENTTI
korvat	!heilua	
hevonen/koira	luimistaa	korviaan
koira/kissa	pörhistää	korvia
korvat/häntä	pörhistyä	
hevonen/koira	höristää ~ hörhöttää	korviaan
	teristää	(korvia/kuuloa)
	(ei) lotkauta	korviaan
nenä/ilme	nyrpistyy	
	nyrpistää ~ nipristää ~	
	nirpistää	nenäänsä
sieraimet	!värähdellä	

Taulukko 7. Nenän ja korvan liikkeet.

köinen’; *luimistaa korviaan, luimistelee* ’laskee päätänsä [korvalehtiään] alaspäin [ollakseen kuulematta moitteita, ollakseen alamaisen näköinen]’). Näiden metaforien tausta on niissä eläimissä (koira, hevonen jne.), joiden korvan anatomia sallii liikuttelun — joilla korvalehti toisin sanoen on riittävän iso, elastinen ja karvainen — ja joilla myös kuuloaisti on hyvä.

Nenä on esinemäinen ruumiinosa, mutta sen liikkeistä predikoidaan pintana (*nyrpiittää, nipristää nenää* ’vetää nenää peittävän ihon pintaa ylöspäin kurttuun’; ks. taulukkoa 7). Metaforisesti nyrpistäminen on jonkin ylenkatsomista. Nenästä voidaan tosin predikoida esineenäkin (*nostaa nokka pystyyn* [→ ’olla ylpeä’]), mutta liikettä ei koodata yhteen verbiin. Nenä voidaan hahmottaa myös onkaloksi, jolloin huomio kiinnittyy ’nenän aukkoihin’ eli sieraimiin, jotka liikkuvat symmetrisesti värähtelemällä. Sierainten liikuttamiskyky on ilmeisesti jonkin verran yksilöllistä (johtuu nenän rakenteellisista ominaisuuksista, esimerkiksi sierainten koosta, ohuudesta tms.); lisäksi katsotaan, että sierainten värähtely on intohimoisuuden merkki.

VARTALONOSIEN LIIKE

Päätä ja vartaloa yhdistävän alueen liike (ks. taulukkoa 8) on pääasiassa niskan liikettä. Niska tulkitaan useimmiten esinemäiseksi ruumiinosaksi, jolloin siitä predikoidaan kuten päästä (eli pääkallostasta); niskan liike vertautuu myös hartioiden liikkeeseen. Niskaa taivutetaan alas (eli takaa eteen) tai ylöspäin (*kuukistaa, nyykkäistä; netkahtaa; kekistää*), liikutellaan edestakaisin (*ketkauttaa, nakella*) ja pyöristetään tai työnnetään etutanaan (*kyrmistää*) hyökkäys- tai puolustautumistilanteessa.

X-ARGUMENTTI	VERBI	Y-ARGUMENTTI	MUU
	kaarrutella, koukutella	kaulaa	(ylös)
	ketkauttaa	niskaa/päätä	
	nakella	niskojaan/päätä	
	naksauttaa	niskojaan	
	kekistää	niskaa/päätä	(ylös)
	kyrmistää	niskaa/hartioita	(eteen)
	kuukistaa	niskaa	(alas)
niska/pää	netkahtaa		(alas)
	nyykkäistä ~ nyykyttää	niskojaan/päätä	

Taulukko 8. Päätä ja vartaloa yhdistävän alueen liike.

Myös kaula voidaan toisinaan tulkita esineeksi, jota kohdistetaan jonnekin, mutta samalla kaulan liikettä koodataan ikään kuin pinnan liikkeenä: kaulaa suunnattaessa sitä (tai sen pintaa) samalla venytetään (*kaarruttaa, kaarrutella* ’taivuttaa [taaksepäin] pyöreäksi’) ja supistetaan (*koukutella*). Kaulan ei tulkita kannattavan päätä vaan se on ikään kuin niskan staattinen etupuoli, jota voidaan venyttää (pystyasennossa) ja väännellä (myös vaaka-asennossa), mutta ei niinkään kääntää tai pyörittää.

Vartalonosista ovat liikkeestä predikoimisen kannalta oleellisia hartiat, olkapäät, rinta

ja selkä sekä marginaalisesti takapuoli ja lantio (ks. taulukkoa 9). Hartioista ja olkapäistä predikoidaan kuten päästä ja niskasta; ne tulkitaan esinemäisiksi ruumiinosiksi, joita voidaan kohentaa (*ryhdistää, oikaista*), alentaa (*lyykistää, kyyristää*) tai liikutella (*nykäyttää*); hartioita ei kuitenkaan rakenteellista syistä voi taivuttaa. Selkää taivutetaan kanonisesta asennosta pois (*kumartaa, kyyristää selkäänsä*) tai palautetaan siihen (*oikaista selkäänsä*). Samoilla verbeillä voidaan predikoida liikettä lähes kaikista esinemäisistä ulokkeista (*kumartaa päätä, niskaa, hartioita; oikaista pää, hartiat, niska, käsi, jalka*); kumartaminen tosin implikoi niin selvästi pystyä lähtöasentoa, että se ei käy muun suuntaisesta kääntävästä liikkeestä (**kumartaa/taivuttaa/koukistaa kättä*).

X-ARGUMENTTI	VERBI	Y-ARGUMENTTI
hartia/pää	!nykähtää	
	nykäyttää ~ nykäyttää	olkia, hartioita
	lyykistää	hartioita/polvia
	!ryhdistää	hartioita/selkää/vartaloa
	puistaltaa	(hartiota/ruumista)
	röyhennellä ~ röyhittää	rintaa
rinta	!kohoilla	
rinnat	!lyllyä	
keuhkot	paljehtia	
	kumartaa	selkää/päätä
	kyyristää ~ köykistää ~	selkää
	köyristää ~	
	pöyristää	selkää[/karvoja]
	!notkistaa	selkää/jäseniä
	!oikaista	selkäänsä
	pyllistää	(takapuolta)
netkauttaa	lantiota/polvia	

Taulukko 9. Vartalon osien liikkeet.

Vartalon liikettä ilmaisevien verbien joukossa on lisäksi koko joukko verbejä, joilla predikoidaan koko vartalon — eli tosiasiasa selkärangan — taivuttamisesta; selän ja vartalon tai koko ruumiin suhde ei siis ole meronominen vaan ainakin liikkeen kannalta selkä on vartalon tai ruumiin hyponyymi.

Selän muotoa voidaan taivuttamisen ja oikaisemisen lisäksi pyöristää laskemalla päätä ja hartioita alaspäin (*köyristää, köykistää, pöyristää selkää* 'taivuttaa', 'mennä huonoryhtiseksi'). Pyöristäminen saadaan aikaan myös kohottamalla selän keskiosaa ja laske-
malla sekä päätä että takapuolta alaspäin. Tämäntapaisen köyristämisen ja pyöristämisen malli on jälleen kerran zoomorfinen ja edellyttää vaaka-asentoa, joka on eläinmallin kanoninen asento (vrt. selkää rentouttava »kissavenytys»). Selkää voidaan myös oikoilla ja notkistella (*notkistaa; verrytellä, verryttää*) eli liikutella edestakaisin hartioita ja kylkiä pyörittämällä.

▷

Selän lisäksi ihmisruumiin takaosan liikettä predikoidaan takapuolesta (*pyllistää, myrryttää*); tavallaan samaan sarjaan kuuluvat kumarassa olemista tai liikkumista koodaavat statiiviset ja refleksiiviset verbit (esim. *kyykkiä kasvimaalla*). Muista vartalonosista predikoidaan harvakseltaan liikettä; mainita ehkä voi kylkien venyttelemisen ja verryttämisen, vatsan ja pallean pullistelun ja lantion netkauttamisen. Lantion lisäksi myös polvia ja yleensä vartaloa voidaan netkauttaa eli liikuttaa sivusuunnassa äkillisesti ja nopeasti. Yleensä tällaisella liikkeellä ei ole itsenäistä funktiota, vaan sillä tehostetaan jotain muuta tekoa.

Rinnasta predikoidaan onkalona, joka liikkuu rytmisesti hengityksen tahdissa (*kohoilla*) tai jota tarkoituksellisesti kasvatetaan (*röyhittää rintaa*) vallan, mahtavuuden tai hyvän itsetunnon osoitukseksi.

Keuhkojen toimintaa verrataan myös palkeisiin: *keuhkot paljehtivat* 'käyvät palkeiden tavoin eli laajenevat, supistuvat, nousevat ja laskevat'. Lihavan miehen tai vastaavasti naisen rintojen tms. liikkeestä predikoidaan verbillä *lyllyä* 'hyllyä, lellua, hetkua'.

Sisäelimestä etenkin sydämen toiminnasta predikoidaan liikettä, joka on koodattu yhteen idiosynkraattisesti käyttäytyvään verbisanaan (ks. taulukkoa 10). Kyseiset verbit ilmaisevat joko sydämen poikkeuksellisen voimakasta ääntä tai epärytmistä liikettä (*sydän pampattaa, lämähtää, läklättää, tykähtää*) tai sitten sen normaalia toimintaa (*sydän sykkää, sykkii, tykkii, sykyttää*). Verbit, jotka ilmaisevat säännöllistä, hentoäänistä, rytmikästä liikettä, käyvät myös valtimoiden liikkeestä predikoimiseen. Metaforisesti niillä koodataan kaikkea edestakaista, kaksirytmiseksi havaittavaa liikettä (*kello sykyttää, kirkonkello läklättää*).

X-ARGUMENTTI	VERBI	MUU
sydän	!pampattaa ~ pampahtaa ~ pamppailla, !jyskyttää !läklättää, !lämähtää, läplättää, sykehtiä ~ sykittää ~ sykkiä ~ sykkyä ~ sykkäillä ~ sykkää ~ sykyttää ~ sykähtää ~ sylkyttää ~ sylkähtää tykkiä ~ tykähtää	(rinnassa)
veri	!kiertää	suonissa
(veri)	!kohista	päässä
(kipu)	!poreilla	jalassa

Taulukko 10. Sisäelinten liike.

Sydänverbit voivat ottaa lokaalisia määritteitä (*sydän sykkii rinnassa*); mikäli on kysymys valtimon sykkeestä, paikanmäärite ei aina tunnu kovin luontevalta (*valtimo/suoni sykkii kaulassa/?ranteessa*). Tämä johtunee siitä, että valtimoja ei ole tapana paikallistaa; niiden sijainti ei ole maallikolle täysin selväkään.

Verenkierto hahmotetaan myös liikkeeksi, mutta siitä predikoidaan kuten nesteistä (myös ruumiinnesteistä) yleensä: *veri kiertää suonissa, haavasta valuul/pulppuaal/tiputelee verta*. Kyseiset verbit lukeutuvat siten dynaamisiin liikeverbeihin. Verenkierron suhteellinen hitaus tai nopeus saa metaforisia tulkintoja: *veri kohisi päähän* 'x suuttui niin

että päässä kohisi ja silmissä sumeni’.

Sisäisistä ruumiinosista myös ruoansulatuselimistön toiminta voidaan hahmottaa liikkeeksi (*vatsa käy, ilma porisee/kurisee vatsassa, vatsa muljaa*). Hermoston toiminnasta ei normaalisti ole (jatkuvia) havaintoja, mutta puristuksissa oleva hermorata välittää viestiä, jota yleisesti verrataan nesteeseen liikkeeseen (*jalassa poreilee [kuten vichy-pullossa]*). Poreilu (oik. kihelmöinti) paikallistuu pintaan tai tarkemmin pinnan vastaiseksi (vrt. pullon pinta), itse hermorata tulkitaan väyläksi, jota pitkin viesti (aistimus) kulkee välillä koko väylän pituudelta, välillä painopisteittäin. Tällainen viesti ei enää vertaudu nesteeseen vaan esimerkiksi tuleen.

RAAJOJEN LIIKE

Raajojen tai yleensä ruumiinjäsenten liikkeitä koodataan melko yleismerkityksisiin verbeihin (*heiluttaa/verryttää kättä/jalkaa; oikaista/ojentaa käsi, jalka; taivuttaa/koukistaa kättä/jalkaa*); osalla voidaan ilmaista myös vartalon liikettä. Verbit ovat sekä intransitiivisiä (*vartalo nykähtää/heilahtaa, nilkka nytkää, jalka nytkii/nytkyy*) että transitiivisiä (*nykäyttää/heilauttaa jalkaa/vartaloa*). Osa verbeistä koodaa hieman valikoivammin joko käden (ks. taulukkoa 11 sivulla 352) tai jalan liikkeitä (ks. taulukkoa 12 sivulla 353).

1. KÄDEN LIIKKEET

Käden liikkeet voi jakaa käden asentoihin johtaviin liikkeisiin, tyypillisiin kädellä tehtäviin tekoihin ja käden osien — etenkin sormien — liikkeisiin. Asentoihin johtavia liikkeitä koodaavat verbit *nyrkistää, ristiäytyä, kietoutua (kaulaan), kaulata, kauloa, syleillä, sylitä, koukistaa*. Osa näistä on kahden käden symmetristä liikettä (*ristiäytyä, kaulailla, syleillä*); syleily ja kaulailu edellyttävät myös toista osapuolta, jonka kanssa teko voi edelleen olla resiprookkista tai yksipuolista (*x ja y syleilivät; x syleili y:tä*); ristiluokkana näille verbeille ovatkin kontaktiverbit. Syleilyn voi tulkita koodaavan käsien eli käsivarsien kiertymistä vartalon ympärille ja kaulailun vastaavasti kaulan ympärille. Toissijaisesti tähän eroon liittyy oletuksia kohteesta muun muassa siten, että syleiltävä voi olla syleilevää heikommassa asemassa, esimerkiksi nuorempi, kaulailijat taas ovat jossain suhteessa tasavertaiset. Siten pientä lasta ei voi (normaaln rajoissa) kaulailla, mutta syleillä voi.

Kädellä tehtävät teot ovat tyypillisesti huomion herättämiseen tms. käytettäviä heilutusliikkeitä (*elehtiä, huitoa, huiskaista, osoittaa, liuhtoa, viitata, vilkuttaa, vinkata, viipata, viipottaa, viuhtoa*). *Käsi*-sana on näiden verbien yhteydessä useimmiten välineen funktiossa (*viipata kädellä*); heilutusliike aikaansaadaan joko yhdellä (*viitata*) tai kahdella kädellä (*viuhtoa käsillään, taputtaa käsiään yhteen*). Osa verbeistä koodaa edestakaisesta kyynärnivelestä tai olasta taittuvaa liikettä (*viitata*), osa *x*:ään itseensä päin suuntautuvaa liikettä (*vinkata*). Liikettä voidaan tehostaa jollain välineellä eli »käden jatkeella»: *heristää/häristää kepillä* ’uhata heiluttamalla keppiä olkapään korkeudella’. Käden liikettä voidaan käyttää myös tervehtimisfunktiossa: *tuipata/ojentaa kättä* ’antaa kättä y:lle’, *morjenstaa, vilkuttaa* ’viitata, heiluttaa kädellä’.

Toinen ryhmä käden tekoja koostuu kosketusta ilmaisevista verbeistä, joissa kosketus tehdään ainoastaan tai etupäässä kädellä (tai kädessä olevalla välineellä). Hieraisu-, hypertely- ja hypistämisperbit koodaavat käden kevyttä, tunnustelevaa kosketusta, jossa

▷

X-ARGUMENTTI	VERBI	Y-ARGUMENTTI	MUU	
kädet	nyrkistää	käsi/kädet		
	ristiytyy			
	!ristiä	kätensä		
	syleillä ~ sylitä	y:tä; y:n kanssa	(käsivarret)	
	kaulailla ~ kaulata ~ kauloa	y:tä; y:n kanssa	(käsivarret)	
	koukistaa	käsivartta/sormensa		
	läpyttää	käsiään		
	!osoittaa		kädellä	
	koira	liuhtoa, liuruttaa ~ lieruttaa	häntää	/hännällä
		!huitoa, viittilöidä, viuhtoa, viipata		käsillä
elehtiä, huitaista				
morjenstaa !viitata ~ viittoa ~ viitota			kädellä	
vilkuttaa, vinkata ~ vilkauttaa		kättä	/kädellä	
ojentaa, tuipata		kättä	y:lle	
heristää ~ häristää		sormea/nyrkkiä	/kepillä	
naksuttaa ~ napsata ~ napsauttaa ~ napsuttaa ~ näpsyttää, niksuttaa		sormiaan		
lipsuttaa		sormia/kieltä		
viputtaa		sormia		

Taulukko 11. Yläraajojen liikkeet.

kontakti esineeseen on sormien päkiäosan paikkeilla. Kynsimisverbit koodaavat kovempaa sormenpäillä ja kynsillä tehtävää kosketusta, joka tyypillisesti koukistaa sormia. Läpsäyttämiserbeillä taas koodataan liikettä, jossa alkukontakti esineeseen on kämmenellä ja siirtyy sitten sormiin; läpsäyttäminen voi tosin tapahtua koko kämmenelläkin. Hykertelyverbit taas koodaavat käsien yhteenhieromista.

Käsi denotoi käden tekoja koodaavassa ryhmässä tyypillisesti käsivartta, vaikka käsi voi liikkua heilutusliikkeessä myös ranteesta. Zoomorfisessa mallissa viestittäjänä on häntä (*liuhtoa, liuruttaa, lieruttaa häntää*) tms.; esimerkiksi koira ei ilman opettamista käytä käpälää kommunikointiin, etukäpälän heiluttaminen (»tassun antaminen») on myös koiran nivelille pahasta.

Käsien liikkeistä predikoitaessa ei ole tarpeen erotella käden eri osia kovin tarkasti, yleensä riittää jako käteen ja sormiin. Käsi- ja olkavarren, kyynärpäähän tai ranteen liikuttamisesta ei predikoida erityisillä verbeillä; tosin käden taivuttaminen ja koukistaminen viittaa kyynärnivelen taivuttamiseen, käden kääntely ja vääntely rannenivelen ja kämmenen liikkeeseen. Kääntely edellyttää eri puolen näkyviin tuloa (vrt. *käännellä käsiään* 'katsoa vuoroin kämmentä, vuoroin kädenselkää'), joten anatomisista syistä esimerkiksi kyynärpäätä ei voi kääntää. Verbillä *vääntää* voidaan käsistä predikoida kahdella tapaa: *vääntää*

kättä 'taivuttaa jonkun muun kättä', 'kilpailla kädenväännössä' tai *vääntää/väännellä käsiä(än)* 'puristaa käsiään yhteen ja liikutella niitä samalla'. Sormia ei voi kääntää vaan niitä väännetään tai taivutetaan (suorana taakse kädenselkää päin) tai koukistetaan (kämmentä päin). Verbeillä *taivuttaa*, *koukistaa*, *kääntää* ja *vääntää* on kuitenkin paljon muitakin käyttöyhteyksiä.

Sormien liikkeitä koodataan verbeihin *heristää* ja *viputtaa (sormea)* 'heiluttaa sormea/kättä [jollekulle esim. kieltona]'; nyrkin heristys ilmaisee enemmän uhkausta kuin kieltä. Toinen ryhmä sormien liikkeistä koodaa erilaisia vähintään kahden sormen kosketuksesta aiheutuvia ääniä: *lipsuttaa*, *naksuttaa*, *napsata*, *niksuttaa*, *näpsyttää*. Sormien liikkeessä on aina kyse saman käden peukalosta ja yhdestä tai useammasta muusta sormesta; tuskin on mahdollista nipsauttaa esimerkiksi oikean käden peukaloa vasemman käden keskisormeen, tuloksena lienee pelkkä kosketus. Erikseen mainittakoon vielä ilmeisesti allitteraatioon perustuva *pyörittää peukaloita* 'olla jouten, tyhjänpanttina, piittaamaton jostain' ja sorminiveliä niksauttelu ja naksauttelu.

2. JALKOJEN LIIKKEET

Jalkojen liikkeet (ks. taulukkoa 12) voi myös jakaa jaloille tyypillisiin liikeratoihin, jalalla tehtäviin tekoihin ja jalan kanonisen asennon muutoksiin. Ensimmäisessä ryhmässä on verbejä, jotka koodaavat heilahduksia (*hetkutella*, *nykähdellä*, *notkauttaa*) yleensä ja toisaalta juuri jalalle tyypillisiä heilahduksia (*sätkiä*, *potkia*). Jalan heilahdusliikkeillä ei ole yhtä eriytyneitä funktioita kuin käden vastaavilla liikkeillä ('herättää huomiota', 'pyytää puheenvuoroa', 'kutsua luo'); aika usein ne koodaavatkin tahatonta, kontrolloimatonta

X-ARGUMENTTI	VERBI	Y-ARGUMENTTI	MUU
jalka/raaja	nytkiä ~ nykähtää ~ nytkyä ~ nytkää, sätkiä ~ sätkyä potkia ~ potkitella, tömpätä hetkutella, sätkyttää ~ sätkäyttää, retkuttaa tallata ~ talloa, tömistää ~ tömisyttää ~ tömitellä, talluuttaa, tampata tannertaa, töpsäyttää	(jalkaa) jalkoja/raajoja	/jalalla jaloilla
polvet(/vartalo)	hytkähtää, notkahtaa ~ !notkua ~ notkuilla		
polvet	notkistua notkuttaa, nykistää	polvia[/vartaloa]	kyykkyyn
polvet	letkua ~ letkahtaa letkautella niitata polvistua kipristää	polvia (polvia) (polvet) varpaita	

Taulukko 12. Alaraajojen liikkeet.

liikehdintää (*tajuttoman jalat sätkähtelivät*) tai jonkin tunnetilan heijastusta (*vauva sätkytteli vuoteella* [tyytyväisenä]). Samoilla verbeillä voidaan ilmaista koko ruumiin tahatonta, reaktionomaista liikehdintää.

Jalalla tehtävät teot ovat vastaavasti kommentin luonteisia: *tallata, tömistellä, tampa-ta jalalla, töpsäyttää jalkaa* [vihoissaan, herättääkseen huomiota]. Osin nämä verbit ver-tautuvat lyömisverbeihin: *tallata jokin jalkoihinsa* 'polkea [iskeä] jalalla lyttyyn'. *Jalka-sanalla* viitataan jalan liikkeitä koodaavissa verbeissä useimmiten koko alaraajaan. Alaraajan yläosasta on harvinaista predikoida ylipäätään mitään (aineistossa on vain verbit *haarustaa* 'kävellä kömpelösti jalat levällään' ja *reittää* 'kiivetä [puuhun] reisikontaktin varassa').

Jalan asennon muutoksia koodaavat verbit voivat viitata jalan lisäksi polveen tai var-paisiin (*polvi/jalka notkuu, letkuu; x niiaa* [taivuttaa polviaan]; *kipristellä varpaita/jalka-terää*). Alaraajojen liikkeitä ilmaisevat verbit eivät koodaa kovin selvästi liikkeen yksi-vs. kaksijalkaisuutta. Notkauttaminen, letkahteleminen ja niiaaminen edellyttävät molempien jalkojen yhtäaikaista vaikkakaan ei välttämättä symmetristä toiminta, tallaamisverbit ovat sekä–että-tapauksia; selvin ero lienee nytkimisen ja sätkimisen välillä. Edellisessä liikkeessä voi olla vain toinen jaloista, jälkimmäinen edellyttäne jalkojen (mahdollisesti myös yläraajojen) samanaikaista mutta epäsymmetristä liikettä.

LOPUKSI

PARTIAALIS-REFLEKSIIVISTEN VERBIEN SEMANTTIS-HIERARKKISESTA RAKENTEESTA

Samaan luokkaan kuuluvat verbit järjestyvät usein hierarkioihin, jossa ylätasolle sijoittu-vat merkitykseltään suhteellisen yleiset, alatasolle merkitykseltään spesifimmät luokan edustajat. Sekä luokan jäsenten määrä että hierarkian tasojen määrä vaihtelee luokittain. Luokan yhteiset ominaisuudet periytyvät ylätasolta alatasolle; tällaisten suhteiden avulla voidaan esittää leksikaalisia yleistyksiä. Partiaalis-refleksiivisten verbien hierarkkinen rakenne näyttää kuitenkin olevan kuvattua hajanaisempi; verbileksikon kaikkien leksikaalisten luokkien hierarkkinen rakenne ei voikaan olla samanlainen.

Ihminen ja eläin ovat elollisten hyponyymejä, joten on luonnollista predikoida niistä osin samoilla verbeillä: *poika juoksee, ihminen juoksee, eläin juoksee, elollinen on juok-sukykyinen*. Ruumiinosanimitykset ovat tyypillisesti meronomisessa eivätkä hyponyymi-ssä suhteessa toisiinsa (ks. Cruse 1986: 157–179). Meronomisessa suhteessa geneeri-sen termin ominaisuudet eivät yleensä siirry spesifimmälle. Siten vaikka silmä on pään osa, silmästä ja päästä ei voi predikoida samaa (*siristää silmää/*päästä*, vrt. *juoksu-ttaa koiraa/eläintä*). Partiaalis-refleksiivisten verbien kohdalla ei kuitenkaan ole kyse pelkäs-tään meronomisen suhteen selittämistä rajoituksista. Lisäksi on huomattava, että myös esimerkiksi artefaktit ovat meronomisessa suhteessa (ks. Miller 1990a: 255) ja silti esi-merkiksi kupin osasta, kuten korvasta, voidaan osin predikoida samaa kuin kokonaisuus-desta (esim. *kuppikorva särkyä*).

Partiaalis-refleksiivisten verbien lisäongelma on eräänlainen hierarkkisen rakenteen aukkoisuus. Ruumiinosissa on toisiinsa verrattavia osia, esimerkiksi esinemäisiä ulokkeita,

joista toisaalta voidaan predikoida samaa liikettä (*taivuttaa päätä/niskaa/kättä/vartaloa*), toisaalta ei voida. Esimerkiksi merkitykseltään suhteellisen yleisillä verbeillä *kutistaa*, *venyä/venyttää*, *kasata/kasautua* ei yleensä voi predikoida pintamaisista ruumiinosista (otsa, nenä, korvalehti, huulet), vaikka näillä verbeillä muuten voidaan predikoida pintamaisista olioista (esim. *kasata,venyttää, kutistaa kangasta*). — Luon vielä kokoavan katsauksen ontologialtaan erilaisten ruumiinosien liikeominaisuuksiin, ja yritän samalla kartoittaa kyseisen semanttisen rakenteen aukkopaikkoja eli geneeristen termien puuttumista. Ruumiinosat voivat ontologian kannalta olla esinemäisiä, aukkoja, säiliöitä tai pintoja; monet ruumiinosista ovat ontologialtaan kompleksisia eli ne voivat olla esimerkiksi säiliöitä ja toisaalta pintoja, aukkoja ja toisaalta esineitä jne.

Esine voi olla pysty- tai vaaka-asennossa ja liike voi tapahtua suunnassa ylös–alas tai taakse–eteen; liike voi myös olla edestakaista kuten pyörivää tai kiertävää. Ruumiinosista predikoidaessa nivelen rakenne rajaa liikkeen suuntaisuutta. Esinemäisten ruumiinosien (pää, hartiat, vartalo, raajat) liikkeestä voidaan yleensä predikoida verbeillä *liikkua* ja *liikuttaa*, mutta nämä verbit sopivat koko likehierarkian aloittajatermeiksi, eivät geneerisiksi perustason termeiksi.

Esinemäisten ruumiinosien liikkeistä voidaan lisäksi predikoida melko geneerismerkityksisillä verbeillä *heilua* (käsi, pää, vartalo, jalka), *pyöriä* (käsi, pää, olkapää, nilkka, ranne), *asettua* (käsi, käsivarret), *astua* (jalka), *nousta, kohota* (pää, käsi, jalka, hartiat), *taipua* (käsi, pää, niska, vartalo), *kääntyä* (pää, selkä). Näillä verbeillä on runsaasti muitakin käyttöyhteyksiä, mutta ne eivät ole käsiteltävästä verbiluokasta johdettavissa samalla tavoin kuin esimerkiksi verbin *astua* aspektuaalistyyppinen merkitys (esim. *laki astui voimaan*) on johdettu verbin *astua* liike-merkityksestä (*astua askel*). Esimerkiksi verbit *pyöriä* ja *puistaa, niekuttaa* eivät ole samanlaisessa suhteessa kuin verbit *astua – patikoida, lapikoida, saapastaa*. Edellinen ryhmä ei muodosta leksikaalista kenttää hyponyymi–hyperonyymi-suhteen perusteella, jälkimmäinen muodostaa.

Pinnat ovat kaksiulotteisia toisin kuin (kolmiulotteiset) esineet. Pintojen liikkeessä on kyse pituuden tai pinta-alan supistamisesta tai kasvattamisesta. Siten pintoja voidaan venyttää ja kutistaa, supistaa ja laajentaa. Suurimmasta osasta ruumiinosa-pintoja kyseisiä verbejä ei kuitenkaan voi käyttää.

Pinnan laajenemisesta ei voi predikoida esimerkiksi verbeillä *venyttää* ja *laajentaa* (*ilmettä, *otsaa, *huulia, esim. merkityksessä 'virnistää'); kaulan venyttäminen on mahdollista. Pinnan supistamisesta ja kokoon kutistamisesta ei myöskään voi predikoida vastaavilla verbeillä *kutistaa*, *supistaa* (*otsaa, *poskia, *huulia, *nenää); *rypistää*-verbi käy otsasta, mahdollisesti nenästä, mutta ei huulista. Aukot voidaan hahmottaa kaksiulotteisina, jolloin ne ovat pintamaisia: niitä laajennetaan ja supistetaan. Silti vastaavat esimerkit eivät aina ole yhtä hyväksyttäviä: *suu supistuu*, mutta ?*silmät supistuvat*; toisaalta *silmät laajenevat* mutta ?*suu laajenee*; silmässä pupilli voi supistua. Toisaalta aukkoja aukaistaan ja suljetaan, ja silloin ne saavat säiliömäisiä ominaisuuksia.

Suusta ja silmistä voidaan predikoida geneerismerkityksisillä verbeillä *aukaista* ja *sulkea*. Spesifismerkityksiset aukko-verbit koodaavat toisaalta suun aukeamis- tai sulkemissäntä, mutta silti osa niistä predikoidaan varsinaisesti suusta, huulista tai kielestä (*massahtaa*), osa hampaista ja leuasta (*loksua, nirskua, vipattaa*). Vaikka esimerkiksi loksuminen koodaa tai ainakin edellyttää suun liikettä, lause ?*suu loksuu* ei tunnu täysin hyväksyttävältä.

▷

Säiliöstä voidaan predikoida sekä kokoa että sen kasvattamista, toisaalta säiliö voi olla tyhjä tai täysi. Säiliöksi voidaan tulkita ruumiinosista vatsa, pallea, posket, rinta, keuhkot ja osin sieraimet ja silmäaukko. Silmää lukuunottamatta näiden osien kokoa voidaan manipuloida ilmapinnan avulla; suurimmasta osasta voidaan predikoida koon pienentämistä tai kasvattamista joko yleismerkityksisen *puhaltaa*-verbin avulla (esim. *puhaltaa keuhkot tyhjäksi, posket täyteen*) tai *vetää*-verbillä (esim. *vetää vatsa sisään, vetää ilmaa keuhkoihin*). Koska säiliöt ovat tyypillisesti sisäisiä ruumiinosia, niistä ei predikoida liikettä usein; merkitykseltään spesifejäkään verbejä ei ole monta.

Ruumiinosien ontologiset ominaisuudet vaikuttavat siihen, minkälaista liikettä niistä voidaan predikoida; verbien valikoituneisuus näyttää edelleen korreloivan näihin ominaisuuksiin. Siten ontologia selittää osaksi geneerisen tason verbien vähäisyyden. Monen ruumiinosan ontologia on lisäksi kompleksinen, ja siksi yhdestä ruumiinosasta saatetaan predikoida useammanlaista liikettä. Esimerkiksi näitä liikkeitä ilmaisevat suuverbbit eivät siksi ole kohyponyymejä (eli lähes synonyymejä), kuten vastaavat hyponyymi–hyperonyymi-suhteessa olevat saman tason hyponyymit usein ovat. Hierarkia näyttää silti olevan aukkoinen myös sattumalta; ei esimerkiksi löydy selitystä siihen, että pintamaisista ruumiinosista ei voi predikoida muuten pintojen liikkeisiin sopivilla geneerisillä verbeillä; esimerkiksi esinemäisistä ruumiinosista vastaava on yleensä mahdollista, kuten mainittiin. Satunnainen oikku tuntuu rajaavan myös johdannon esimerkkiä 2b: silmien ja suun kaventaminen on mahdotonta, vaikka silmien ja suun kapeneminen ei ole (esim. *silmät kapenivat viiruksi, suu kapeni vihasta*). Osaksi vakiintuneet kollokaatiot saattavat estää vaihtoehtoisten ilmauksien käytön. Vartalon variointi, alkusoinnuttelu jne. tukevat osaltaan kollokaatioiden käyttöä, koska ne tekevät fraaseista muistin yksikköjä sanojen sijaan.

Partiaalis-refleksiivisten verbien poikkeavaan hierarkkiseen rakenteeseen löytyy siten useanlaisia syitä. Lopputulos on, että luokka ei muodosta latteaa, pensastavaa hierarkiaa kuten esimerkiksi teko-, muutos- ja tapahtumaverbit eikä syvää hierarkiaa kuten omavoimaliikettä, refleksiivistä ruumiinliikettä ja dynaamista ilmaisevat verbit. Luokalla on eräänlainen aukkoinen hierarkkinen rakenne. Tällaisesta luokasta ei voi esittää laajoja yleistyksiä ja sen jäsenet on kuvattava melko yksityiskohtaisesti. Myös olioleksikalisointi (tai semanttinen muotoilu) edellyttää yksityiskohtaista kuvausta.

PARTIAALIS-REFLEKSIIVISTEN VERBIEN MUISTA OMINAISUUKSISTA

Partiaalis-refleksiiviset liikeverbit ilmaisevat alaryhmästä riippumatta yhtä hyvin agenttiivista ja kontrolloitua kuin ei-agenttiivista ja kontrolloimatontakin toimintaa. Ruumiinosaa koskeva liike voi esittää x:n mielipiteen tai tahattoman reaktion johonkin asiaan; koko vartaloa koskeva liike on usein jotain, mitä x:lle tapahtuu hänen tahtomattaan (*kaatua, pudota, upota*), mutta kysymys voi myös olla tietoisesta liikkeestä (*kohottautua*). Refleksiivisiä verbejä ei ole mielekästä käsitellä agenttiivisuuden kannalta; tärkeämpi on juuri x:n kontrollointikyky (mikä mahdollistaa agenttiivisuuden). Omavoimaiset ja kausatiiviset liikeverbit ilmaisevat kontrolloitua liikettä; dynaamiset ei-kontrolloitua.

Kontrolliominaisuuksiltaan partiaalis-refleksiiviset liikeverbit muistuttavat ns. fysiologista toimintaa ilmaisevia verbejä (*itkeä, haukotella, nauraa, hikoilla*). Kumpikin koodaa enimmäkseen kontrolloimattomia tapahtumia ja reaktioita; tilanteittain niitä voidaan kontrolloida ja toisaalta myös imitoida.

Luokan muut yhteydet riippuvat ruumiinosa-alueesta, esimerkiksi käden liikettä ilmaisevat verbit (*ojentaa kättä*) ja asettamisverbit (*ojentaa kirja z:lle*) ovat osin samoja, samoin jalkojen liikettä ilmaisevat verbit (*tallata, polkea jalalla* 'iskeä jalkaa maahan') ja kävelemisverbit (*tallata* 'tallustella', *polkea pyörällä eteenpäin*). Huomattakoon, että esimerkiksi *ojentaa* ei käyttyädy käden liikettä ja toisaalta asettamista ilmaistessaan samoin; esimerkiksi argumenttien määrä on eri. Kontaktiverbit edellyttävät sekä käden liikettä että sillä tehtävää tekoa (*koskettaa kiveen kädellä*). Pään alueen osien liikettä ilmaisevia verbejä ei yleensä käytetä muissa yhteyksissä, mutta niiden merkitys voi laajeta ja metaforistua (esimerkiksi: silmän liikkeet → katsominen; suun liikkeet → syöminen, puhuminen). Usein uusi merkitys ilmaisee mentaalitilaa tai -prosessia.

Partiaalis-refleksiiviset liikeverbit eivät ole syntaktiselta rakenteeltaankaan täysin yhtenäisiä. Ne eroavat myös muista liikeverbeistä; osaksi juuri tästä syystä kyseistä ryhmää ei aina lueta liikeverbeihin lainkaan.⁵ Ruumiinosaan viittävä sana voi toimia joko subjektina (*huulet mutuilee*) tai objektina (*siristää silmiään*), osa verbeistä on transitiiivisiä, osa intransitiivisiä, osa ottaa paikallissijamuotoisia määritteitä, osa ei. Yksi mahdollinen yleistys on, että pään alueen osien liikettä ilmaisevat verbit eivät (niinkään) ota lokaalisia määritteitä, mutta pään, vartalon ja raajojen liikettä ilmaisevat verbit ottavat.

AINESLÄHTEET

NS = Nykysuomen sanakirja 1–6. WSOY, Porvoo 1951–1961.

PS = Suomen kielen perussanakirja 1–3. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki. Verbitietokanta. Access-ohjelmalla koostettu tietokonemuotoinen verbitietokanta, johon on kerätty kaikki NS:n verbiartikkelit (N = vajaat 16 000). Verbit on koodattu tietokantaan parillakymmenellä erityyppisellä muuttujalla. Esimerkkiaineistona on käytetty myös PS:n CDROM-versiota.

⁵ Esimerkiksi Levinin (1993) noin 3 000 verbiä käsittävässä tutkimuksessa ruumiinosien tai koko ihmisruumiin liikettä ilmaisevia verbejä käsitellään useassa eri ryhmässä, mutta ei liikeverbien alaluokkana. Ryhmiä ovat a) ruumista koskevat verbit (*verbs involving the body*), b) ruumiin sisäistä liikettä ilmaisevat verbit (*verbs of body internal motion*) ja c) asennon omaksumisverbit (*verbs of assuming a position*). A-ryhmään kuuluu ruumiintoimintoja (*hiccup, breathe, exhale*), ei-verbaalista ilmaisua (*cry, laugh*) ja ruumiinosia edellyttäviä eleitä ja merkkejä ilmaisevia verbejä: *wink*-verbit (*blink [eye], clap [hands], nod [head]*); *crane*-verbit (*bare [teeth], flick [finger], cross [arms], flutter [eyeflashes]*), *curtsey*-verbit (*bow, kneel, salute*). B-ryhmään kuuluvat verbit *buck, fidget, flap, gyrate, kick, rock, squirm, sway, teeter, totter, twitch, waggle, wiggle, wobble, wriggle*. B-ryhmän yhdistäviä ominaisuuksia ovat muun muassa elolliseen viittävä subjekti ja lokomotionaalisuuden puute. Verbit eivät osallistu kausatiivimuutoksiin. C-ryhmään kuuluvia verbejä ovat *bend, bow, crouch, flop* jne. (Ks. Levin 1993: 220–222, 261–262.) — Levin luokittelee aineistonsa alustavasti noin 50 ryhmään, ja luokittelukriteerinä on lähinnä suhtautuminen argumenttirakenteen muutoksiin (*alternations*); Levin ei pyri varsinaiseen semanttiseen luokitukseen. Suomesta argumenttirakenteen muutoksia koskeva kirjallisuus puuttuu lähes täydellisesti, joten luokittelua ei voi perustaa siihen.

LÄHTEET

- ALLERTON, D. J. 1982: *Valency and the English verb*. Academic Press, London.
- ANDERSEN, ELAINE S. 1978: *Lexical universals of body-part terminology*. – Joseph H. Greenberg (toim.), *Universals of human language* 3 s. 335–368. Stanford University Press, Stanford.
- BEJARANO, VIRGILIO – JÖRNVING, ROLF 1977: *Spansk grammatik*. Almqvist Wiksell, Uppsala.
- BERLIN, BRENT – BREEDLOVE, DENNIS E. – RAVEN, PETER H. 1973: *General principles of classification and nomenclature*. – *American antropologist* 75 s. 214–242.
- BRENNENSTUHL, WALTRAUD 1982: *Control and ability*. John Benjamins, Amsterdam.
- CHOI, SOONJA – BOWERMAN, MELISSA 1991: *Learning to express motion events in English and Korean*. – *Cognition* 41 s. 83–121.
- CRUSE, D. A. 1986: *Lexical semantics*. Cambridge University Press, Cambridge.
- DELANCEY, SCOTT 1985: *On the active typology and the nature of agentivity*. – Frank Plank (toim.), *Relational typology* s. 47–60. Mouton de Gruyter, Berlin.
- DIXON R. M. W 1991: *A new approach to English grammar, on semantic principles*. Clarendon Press, Oxford.
- DOWTY, DAVID 1991: *Thematic protoroles and argument selection*. – *Language* 67 s. 547–619.
- FELLBAUM, CHRISTIANE – MILLER, GEORGE A. 1990. *Folk psychology or semantic entailment? Comment on Rips and Conrad (1989)*. – *Psychological Review* 97 s. 565–570.
- GENIUŠIENĖ, EMMA 1987: *The typology of reflexives*. Mouton de Gruyter, Berlin.
- GODDARD, CLIFF 1998. *Semantic analysis*. Oxford University Press, Oxford.
- KATALIN, SÍPÓCZ 1996. *The semantic study of body-part terminology*. – Seppo Pekkola (toim.), *Kuuskymppinen. Suomen kielen laitoksen julkaisu* 38 s. 198–222. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä.
- KEMMER, SUZANNE 1993: *The middle voice*. John Benjamins, Amsterdam.
- KLAIMAN, M. H. 1991: *Grammatical voice*. Cambridge University Press, Cambridge.
- KOIVISTO, VESA 1989: *Itämerensuomen refleksiiviverbien semantiikkaa. Karjalan ja suomen itämurteiden refleksiivitaivutus. Lisensiaatintyö. Helsingin yliopiston Itämerensuomalaisten kielten laitos*.
- KOSKI, MAUNO 1987: *Ihmisen ruumiinosan nimitykset suomessa ja ruotsissa 1*. – Mauno Koski (toim.), *Kontrastiivista kielentutkimusta I* s. 25–116. *Fennistica* 8. Åbo Akademi, Turku.
- 1992: *Ihmisen ruumiinosan nimitykset suomessa ja ruotsissa 2*. – Mauno Koski (toim.), *Kontrastiivista kielentutkimusta II* s. 135–169. *Fennistica* 10. Åbo Akademi, Turku.
- LASHER, MARGOT D. 1981: *The cognitive representation of an event involving human motion*. – *Cognitive Psychology* 13 s. 391–406.
- LEVIN, BETH 1993: *English verb classes and alternations. A preliminary investigation*. The University of Chicago Press, Chicago.
- LYONS, JOHN 1977: *Semantics I–II*. Cambridge University Press, Cambridge.
- MILLER, GEORGE A. 1990a: *Nouns in word-net: A lexical inheritance system*. – *International*

- Journal of Lexicography 3 s. 245–264.
- (toim.) 1990b: An on-line lexical database. – International Journal of Lexicography 3 s. 235–312.
- MILLER, GEORGE A. – FELLBAUM, CHRISTIANE 1991: Semantic networks of English. – Cognition 41 s. 197–229.
- PAJUNEN, ANNELI 1988: Verbien leksikaalinen kuvaus. Publications of the Department of General Linguistics 18. Yliopistopaino, Helsinki.
- 1998a: Primäärit semanttiset tyypit ja verbien argumenttirakenne suomen kielessä. (Käsikirjoitus.)
- 1998b: Liikeverbit suomen kielessä. (Käsikirjoitus.)
- PUSTEJOVSKY, JAMES 1995: The generative lexicon. The MIT Press, Cambridge, MA.
- RIPS, LANCE – CONRAD, FREDERICK G. 1989: Folk psychology of mental activities. Psychological Review 96 s. 187–207.
- SCHMIDT, WILHELM 1963: Lexikalische und aktuelle Bedeutung. Ein Beitrag zur Theorie der Wortbedeutung. Schriften zur Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung 7. Akademie-Verlag, Berlin.
- SVOROU, SOTERIA 1994: The grammar of space. John Benjamins, Amsterdam.
- TALMY, LEONARD 1978: Figure and ground in complex sentences. – Joseph H. Greenberg (toim.), Universals of human language, Volume 4. Syntax s. 625–649. Stanford University Press, Stanford.
- 1985: Lexicalization patterns: semantic structure in lexical forms. – Timothy Shopen (toim.), Language typology and syntactic description III s. 57–149. Cambridge University Press, Cambridge.
- THALBERG, IRVING 1977: Perception, emotion and action. A component approach. Basil Blackwell, Oxford.
- TVERSKY, BARBARA 1986: Components and categorization. – Colette Craig (toim.), Noun classes and categorization s. 63–75. John Benjamins, Amsterdam.

PARTIAL-REFLEXIVE MOTION VERBS IN FINNISH

The article discusses class of verbs designating body-part motion or change of position in Finnish and the hierarchical structure within this class. The verbs are divided into subgroups according to the segmental division of the human body (the head and its parts, connecting parts of the head and the body, the limbs). These body parts have different ontological and motional properties accordingly, some parts being ontologically complex and movable in many ways. The head, shoulders, body and limbs move like solid objects, the face, forehead, eyebrows, lips and nose like surfaces, the eyes and mouth like cavities, and the cheeks, chest and stomach like containers. Mostly the parts of the head are ontologically complex, e.g. the mouth and eyes. The object-like parts move up and down, forwards and backwards, and can be turned or bent. The surface-like parts can be shrunk and enlarged, the cavity-like parts are opened and closed, made wider or narrower, and the container-like parts can be full or empty, big or small.

Verbs encoding these body part motions are mostly quite specific in meaning, and some of them accept only one kind of body part as an argument. The parts of the head behave most idiosyncratically. Although typically a specific verb can be exchanged for one with a more general meaning, many of the verbs discussed here lack a more general counterpart. The overall structure of this verb class is therefore special. Other motion verbs in Finnish form a deep hierarchy with many levels based on hyponymy, whereas change of state verbs form a flat hierarchy with at most two or three levels; the body part motion class has gaps in its hierarchy. Mostly the verbs encoding the motion of surfaces or facial movements lack a more general term.

The article demonstrates that the verb lexicon differs in terms of the hierarchical structure of different verb classes. Generalizations are most effectively made of those verb classes with a deep hierarchical structure because terms in the lower levels inherit properties from items in the upper levels. In the body part motion class, terms must mostly be described in full and generalizations to be made are thus minor. ■

Kirjoittajan osoite (address:)

Yleinen kielitiede, Henrikinkatu 4a, 20014 Turun yliopisto

Sähköposti: *annpaju@utu.fi*